

Filmska umjetnost i njezin utjecaj na oblikovanje savjesti. Teološko-moralna analiza dokumenata Katoličke crkve

Jurjević, Branimir

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Catholic Faculty of Theology / Sveučilište u Zagrebu, Katolički bogoslovni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:222:206251>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Catholic Faculty of Theology](#)
[University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET

DIPLOMSKI RAD

FILMSKA UMJETNOST I NJEZIN UTJECAJ NA
OBLIKOVANJE SAVJESTI

Teološko-moralna analiza dokumenata Katoličke crkve

BRANIMIR JURJEVIĆ

Zagreb, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET
FILOZOFSKO-TEOLOŠKI STUDIJ

DIPLOMSKI RAD

FILMSKA UMJETNOST I NJEZIN UTJECAJ NA
OBLIKOVANJE SAVJESTI

Teološko-moralna analiza dokumenata Katoličke crkve

BRANIMIR JURJEVIĆ

MENTOR: Izv. prof. dr. sc. Martina s. Ana Begić

Zagreb, 2024.

IZJAVA O AUTORSTVU DIPLOMSKOGA RADA

Izjavljujem da je moj diplomski rad *Filmska umjetnost i njezin utjecaj na oblikovanje savjesti. Teološko-moralna analiza dokumenata Katoličke crkve* izvorni rezultat mojeg rada te da su svi korišteni izvori, kako objavljeni tako i neobjavljeni, primjereno citirani ili parafrazirani te navedeni u popisu literature na kraju rada.

U Zagrebu, _____

Sažetak

Ovaj diplomski rad bavi se istraživanjem moralnosti filma i njegovog utjecaja na oblikovanje savjesti pojedinca i društva, s posebnim naglaskom na moralno-teološku perspektivu Katoličke crkve. Rad je podijeljen u dvije glavne cjeline.

Prva je posve razumijevanju pojma savjesti. Analizira se poimanje savjesti u različitim kulturnim i civilizacijskim krugovima, čime se ukazuje na sveopću prisutnost ovog fenomena u ljudskom iskustvu. Nakon toga, izlaže se teološki nauk o savjesti, objašnjavaju se temeljni pojmovi i principi po kojima ona djeluje, što je prikazano i kroz posebnu analizu tog procesa. Poseban naglasak stavlja se na obvezu pojedinca oko pravilnog oblikovanja vlastite savjesti.

U drugoj cjelini razmatra se moralnost filmske umjetnosti kroz povijesni pregled u Sjedinjenim Američkim Državama, uključujući perspektive civilnog društva i vjernika. Potom se moralno-teološki sagledava utjecaj filma na moralnost i oblikovanje savjesti, pri čemu se oslanja na značajne dokumente Katoličke crkve koji se bave medijima i filmom. Rad završava promišljanjem o principu cjelovitog dobra primijenjenom na film. Kroz ovaj rad nastoji se pokazati važnost pravilnog oblikovanja savjesti i analizirati u kojoj mjeri filmska umjetnost utječe na to oblikovanje te na moralno usmjerenje pojedinaca i društva u cjelini.

U zaključku je istaknut značajan doprinos filmske umjetnosti na percepciju morala i oblikovanje savjesti. Poziva se ljude na odgovornost i brigu oko oblikovanja vlastite savjesti kroz brigu o sadržaju koji gledaju pogotovo kad se odmaraju.

Ključne riječi: filmska umjetnost, moralnost filma, Legija pristojnosti, dokumenti Katoličke crkve, sud savjesti, odgoj savjesti

Summary

This thesis explores the morality of film and its impact on the formation of conscience, with a particular emphasis on the moral-theological perspective of the Catholic Church. The work is divided into two main sections.

The first section is dedicated to understanding the concept of conscience. It analyzes the perception of conscience across different cultural and civilizational contexts, highlighting its universal presence in human experience. Following this, the theological doctrine of conscience is presented, explaining the fundamental concepts and principles by which it operates, with a particular analysis of this process. Emphasis is placed on the individual's obligation to properly form their conscience.

The second section examines the morality of movies through a historical overview in the United States, including perspectives from both civil society and believers. It then provides a theological evaluation of the influence of film on morality and the formation of conscience, drawing on significant Catholic Church documents that address media and film. The thesis concludes with a reflection on the principle of integral good as applied to movies.

This study aims to demonstrate the importance of proper conscience formation and to analyze the extent to which film influences this formation and the moral orientation of individuals and society.

The conclusion highlights the significant impact of movies on the perception of morality and the formation of conscience. It calls on individuals to take responsibility and care in shaping their conscience by being mindful of the content they consume, especially during leisure time.

Keywords: motion picture, morality of film, conscience, synderesis, formation of conscience

Sadržaj

Uvod	8
1. Antropološka polazišta i važnost odgoja savjesti.....	9
1.1 Savjest u različitim kulturno-civilizacijskim krugovima.....	9
1.1.1 Savjest izvan konteksta Objave	10
1.1.2 Savjest u kontekstu Objave.....	12
1.1.2.1 Stari zavjet	12
1.1.2.2 Novi zavjet.....	14
1.2 Moralna teologija o savjesti.....	16
1.2.1 Temeljni pojmovi – <i>synderesis</i> i <i>conscientia</i>	16
1.2.2 Obvezujuća snaga savjesti	18
1.2.3 Unutarnji principi ljudskih čina	20
1.2.3.1 Spoznaja.....	20
1.2.3.1.1 Neznanje	20
1.2.3.2 Voljnost.....	22
1.2.3.2.1 Neprijatelji voljnosti	24
1.2.4 Izvori moralnosti.....	26
1.2.4.1 Objekt moralnih čina	27
1.2.4.2 Okolnosti moralnih čina.....	27
1.2.4.3 Svrha moralnih čina	28
1.2.5 Ubrojivost moralnih čina	28
1.2.6 Kako radi moralna savjest i kakvu treba slijediti.....	29
1.2.6.1 Istinita i neistinita savjest.....	30
1.2.6.1.1 Nesavladivo neistinita savjest.....	31

1.2.6.1.2 Savladivo neistinita savjest.....	32
1.2.6.2 Izvjesna savjest	33
1.2.7 Oblikovanje i odgoj savjesti	33
1.2.7.1 Obaveza oblikovanja savjesti.....	33
1.2.7.2 Sredstva oblikovanja savjesti.....	35
2. Filmska umjetnost kroz prizmu moralne teologije.....	38
2.1 Razvoj kinematografije i moralne cenzure	38
2.2 Uspon i pad Legije pristojnosti.....	41
2.3 Govor Učiteljstva o filmu kao mediju	45
2.3.1 Vigilanti cura – enciklika posvećena filmu	45
2.3.1.1 Moć filma.....	46
2.3.1.2 Moralne kvalitete filma.....	47
2.3.2 Idealni film – nagovor predstavnicima filmske industrije	48
2.3.2.1 Dinamika recepcije filma.....	48
2.3.2.2 Tri relacije idealnog filma.....	49
2.3.3 Miranda Prorsus	51
2.3.4 Koncilski oci o filmu	52
2.3.5 Hrvatska biskupska konferencija o filmu	53
2.4 Princip cjelovitog dobra – primjena na moralnu analizu filma	54
Zaključak.....	57
Literatura	58

Uvod

Prije otprilike sto godina filmska industrija doživjela je snažan razvoj. Tehnologija je postajala sve bolja i filmovi su sve više ljudi privlačili u kino dvorane. Veliku popularnost filma pratila su i neka pitanja. Ljudi onoga vremena bili su zabrinuti oko njegovog utjecaja na pojedinca i društvo. Najveću zabrinutost pobuđivalo je pitanje izokrenutih vrijednosti u filmu i prikazivanja nemorala kao nečeg poželjnog. Katolička crkva budno je pratila taj razvoj pa se djelom i riječju suočavala s tom problematikom. Kako je film i danas sveprisutan medij u našim životima činilo se prikladnim progovoriti o bitnoj temi moralnosti filma i njegovog utjecaja na oblikovanje naše savjesti. Potaknuti govorom o važnosti dobrog filma u dokumentu *Crkva i mediji* Hrvatske biskupske konferencije odlučili smo predstaviti ovu temu u dvije velike cjeline.

Najprije ćemo pisati o savjesti kako bismo stekli temelje za ispravno razumijevanje drugoga dijela rada. Reći ćemo nešto o poimanju savjesti kod ljudi različitih kulturno-civilizacijskih krugova i pokazati sveopću prisutnost fenomena savjesti u ljudskom govoru. Izložiti ćemo teološki nauk o savjesti kroz neke temeljne pojmove i principe. Pokušat ćemo pokazati zašto nas savjest obvezuje. Analizirat ćemo kakva savjest treba biti i razložiti proces rada savjesti kod pojedinog čina. Sve to dovest će nas konačno do govora o oblikovanju savjesti. Objasniti ćemo obavezu oblikovanja savjesti i odakle ona dolazi.

U drugome dijelu dat ćemo najprije povijesni pregled problematike oko moralnih aspekata filmske umjetnosti u Sjedinjenim Američkim Državama, iz civilne i vjerničke perspektive. Nakon toga ćemo moralno-teološki sagledati problematiku utjecaja filma na moralnost i oblikovanje savjesti. U tu svrhu ćemo izložiti nauk Katoličke crkve vezan uz film kako medij prema značajnim Crkvenim dokumentima. Drugi dio rada završit ćemo primjerom jednog suvremenog teološkog promišljanja o ovoj temi kroz princip cjelovitog dobra.

Cilj nam je razradom ove teme najprije pokazati obavezu oblikovanja savjesti te vidjeti kakav i koliki moralni utjecaj filmska umjetnost vrši na oblikovanje savjesti pojedinaca i društva. Želja nam je dati sustavni pregled problematike kako bi on mogao biti koristan i za praktični život i rastu u kršćanskoj zrelosti. Rad ćemo pisati na temelju znanstveno-stručne literature na hrvatskom i engleskom jeziku.

1. Antropološka polazišta i važnost odgoja savjesti

Započinjemo ovo istraživanje razlaganjem o savjesti kako bismo stekli potreban uvid u fenomen savjesti i stekli preduvjete za analizu Crkvenih dokumenata koji govore o odnosu filma i savjesti. Posvetit ćemo se najprije govoru o savjesti specifičnom za određene kulture i civilizacije kako bi pokazali sveopću afirmaciju fenomena. Nakon toga usredotočit ćemo se na savjest kako je ona objašnjena kroz katoličku moralnu teologiju. Objasnit ćemo sve ključne pojmove, procese i principe koji su nam nužni kako bi shvatili slojevitost oblikovanja savjesti. Prvu cjelinu završit ćemo analizirajući problematiku oblikovanja savjesti što nas treba поближе uvesti u temu drugog dijela rada kojim ćemo dobiti uvid u poveznice između oblikovanja savjesti i filmske umjetnosti.

1.1 Savjest u različitim kulturno-civilizacijskim krugovima

Fenomen savjesti nešto je općepoznato današnjem čovjeku, bilo vjerniku bilo nevjerniku. Sam pojam postao je dio mentaliteta i antropologije. Da je savjest stvarnost koja zaokuplja ljudski interes lako je pokazati iz analitičke baze podataka internetske tražilice *Google* gdje se za pojam „savjest“ vraćaju rezultati koji dokazuju konstantnu zainteresiranost čovječanstva u posljednjih dvadeset godina za taj pojam, iako je to pojam koji je učestao uglavnom u narodima kršćanskog nasljeđa.¹ Ljudi nazivaju raznim imenima ono što oni uočavaju kako savjest, npr. nutrina, glas, spoznaja, središte osobe, moralni osjećaj, vjerski osjećaj, etički instinkt.² Dapače, stvarnost savjesti toliko nam je evidentna da tvori univerzalnu činjenicu kojoj je svjedok cijeli ljudski rod, stoga nema potrebe za posebnim dokazivanjem, jer čak je i oni primitivni narodi svjedoče i pokazuju na nju kao glasnika nutarnjeg suda o ljudskom djelovanju.

¹ Informacije sa servisa „Google Trends“, u: <https://www.google.com/trends> (30.VIII.2024.)

² Usp. Marijan VALKOVIĆ, Savjest u moralnoj teologiji, u: *Bogoslovska smotra* 47 (1977) 2-3: 181-202.

1.1.1 Savjest izvan konteksta Objave

Kod primitivnih kultura savjest se očituje spontano pogotovo u njihovim religiozno-obrednim iskustvima, a neka plemena opisuju je i kao nutrinu koja zastrašuje, tješi, iznenađuje i podiže ili pak kao „zakon“ čovjekove nutrine.³ Ti narodi, iako se ne koriste pojmom „savjest“, pokazuju snažan izričaj ćudorednog ponašanja te razlikuju ono što im je dobro od onoga što je za njih zlo. Oni slikovitim govorom iskazuju kako vjeruju da onoga koji čini dobro čeka nagrada, a zločinca kazna. Također imaju osjećaj za odnos prema onome što ih nadilazi, prema višem biću i znaju razlikovati kada se netko ispravno, a kada neispravno odnosi.⁴ Dakle, možemo reći da se savjest kod primitivnih naroda očituje u četiri aspekta – spontanosti, objektivnosti, kolektivnom ćudorednom značaju te ritualno-magijskom ozračju. Kod spontanosti misli se na sličnost dječjem moralnom ponašanju, nema duboke refleksije o moralnom djelovanju. Objektivnost ovdje označava manjak osjećaja za individualno i subjektivno pa je moralnost izvanjska, materijalna. Kolektivni značaj ćudoređa označava orijentiranost prema skupini koja snažno određuje identitet i moralni pogled pojedinca. Ritualno-magijsko ozračje pak označava pretakanje i miješanje moralne problematike s ritualima, što je očekivano kada je sav ćudoredni život objektiviziran.⁵

Kod razvijenih civilizacija postoji određena svijest o ljestvici ćudorednih vrednota i zakona. Također, ono što tvori bitnu razliku u odnosu na primitivne narode jest da kod visokih civilizacija postoji svijest o savjesti, onom što bismo nazvali moralnom savjesti, stoga je savjest kod njih i refleksivna, iako za nju još uvijek nemaju neki fiksni pojam, već se koriste slikovitim pojmovima od kojih je pojam „srce“, najčešći. Takav pojam nalazimo kod Egipćana u 15. stoljeću prije Krista. Na jednom od zapisa iz tog vremena neki dvorski službenik zapisuje: „Srce me nukalo da tako postupam... Ono je bilo... izvrstan svjedok. Nisam prezirao njegovo opominjanje, bojao sam se da ne pogazim njegove upute.“⁶ Slično tome u 4. st. pr. Kr. neki je egipatski svećenik napisao na svoj nadgrobni spomenik sljedeće: „Stigao sam ovamo u vječni grad, jer sam na zemlji činio dobro, jer je moje srce od djetinjstva

³ Usp. Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, Zagreb, 1938., 260.; usp. Ivan FUČEK, *Osoba – Savjest*, Split, 2003., 115.

⁴ Usp. *Isto*, 114.; usp. Marijan VALKOVIĆ, *Savjest u moralnoj teologiji*, 181-182.

⁵ Usp. *Isto*, 182.

⁶ Ivan FUČEK, *Osoba – Savjest*, 116.

pa sve do ovoga dana hodalo Božjim putovima. Vršio sam pravdu, a mrzio nepravdu.“⁷

Kod Asiraca i Babilonaca ne nalazimo pojam „srce“ međutim govore o nutarnjim doživljajima, poput tjeskobe, koji upućuju na govor o savjesti, a od njih kao ostavštinu imamo i Hamurabijev zakonik iz razdoblja od otprilike šesnaest ili sedamnaest stoljeća prije Krista, što ukazuje na visoku svijest o pravednosti i zakonskom redu koji vladar treba čuvati i provoditi zakonsku pravdu u djelo.⁸

U grčko-rimskom kulturnom krugu događaju se najprodorniji uvidi o savjesti. Grci prvi stvaraju pojam *syneidesis* koji će onda postati dio kršćanskog govora zbog Petrova i Pavlova pisanja. *Syneidesis* doslovno označava isto što i latinski pojam *conscientia*, što je zapravo vjerni prijevod grčke riječi. Jednako tako i hrvatska riječ *savjest* vjerno odražava značenje i smisao riječi *syneidesis* tj. su-znanje, biti upoznat sa stvari zajedno s nekim drugim. Kod grčkih mislioca taj se pojam najprije razumije izvanjski u smislu svijesti o nekom događaju zajedno s nekom drugom osobom, a postepeno se počinje razumijevati i u unutrašnjem, reflektivnom smislu. Sokrat je taj koji u refleksiji nad sobom, u nutрини, pronalazi neki drugi „ja“ koji nije izvanjski, stoga ga naziva *daimonion* tj. duh čime misli na neku nadilazeću nutarnju stvarnost koju prepoznaje. Bitno je ovdje naglasiti kako pojam nije nužno sadržavao moralni vid, međutim kasnije, negdje od pitagorejaca (5.st.pr.Kr.), koji su držali da se vježbanjem u krepostima dolazi do sreće i sklada sa sobom i svim stvarima, počinje se koristiti i u vidu ćudoređa. Pojam je većinom bio shvaćen u epistemološkom smislu, a naknadno dolazi ćudoredni smisao. Tako pojam *savjest* u antičkom razdoblju, možemo reći, uvijek nosi određenu višeznačnost te fokus pomalo prelazi iz spoznajnog u moralni. Svjedok tome, kao i refleksivnom vidu savjesti kod Grka zasigurno je poznati natpis nad ulazom u delfijski hram: *Gnothi seauthon* – Upoznaj samoga sebe.⁹ Kada je pojam već bio poprimio ćudoredno značenje on se vrlo često doživljavao u negativnom vidu tj. kao nutarnji prijekor, opomena: „Njezini prigovori pale kao neka vatra...“.¹⁰

Kod rimskih mislioca nailazimo na razvoj pojma u ćudorednom smjeru. Ciceron i Seneka su nositelji dva smjera razmišljanja od kojih oba smjeraju na savjest kao nešto unutarne i prvenstveno u etičkom smislu. Ciceron govori o unutrašnjem urođenom zakonu,

⁷ *Isto.*

⁸ Usp. *Isto.*

⁹ Usp. *Isto.*, 118.; usp. Marijan VALKOVIĆ, *Savjest u moralnoj teologiji*, 183.

¹⁰ Ivan FUČEK, *Osoba – Savjest*, 119.

a Seneka govori o djelovanju živoga duha kao svjedoka u nutrini čovjeka. Ciceron kaže: „Velika je snaga savjesti... u jednom i u drugom smislu pa se ne trebaju bojati oni koji nisu ništa zla učinili, a oni koji su sagriješili neka znadu da će im kazna stalno lebdjeti pred očima.“¹¹ Za njega je izvjesna savjest norma koju treba slijediti, a ona se temelji na ispravnom sudu razuma. Koliko mu je važna potvrđuje riječima: „Važnija mi je moja savjest negoli govor čitavoga svijeta.“¹² I savjetuje ovako: „Ti treba da se služiš vlastitim sudom... ni jedno kazalište nije znatnije od snage savjesti.“¹³ Seneka pak naglašava važnost unutarnje stvarnosti čovjeka iz koje proizlazi svako njegovo djelovanje. On je govorio ovako: „Bog ti je blizu, s tobom je, u tebi je. Kažem ti Lucilije: u nama se nastanio sveti duh promatrač i čuvar naših zlih i dobrih djela... Nitko naime nije dobar muž bez Boga.“¹⁴ Seneka opisuje i kako se ispituje savjest te govori o dobroj i lošoj savjesti. Ovdje je dobro spomenuti i Filona Aleksandrijskog koji je kao židovski rabin, osim izučavanja Svetog pisma, proučavao i filozofiju pa je prvi koji je idejno povezoao pojmove *savjest* i *srce*, te tako postavio temelje za daljnje razmišljanje o moralnoj savjesti.¹⁵ Ovim pregledom pokazali smo kako je problematika savjesti prisutna kod svih ljudi, bilo pripadnika primitivnih naroda ili visokih kulturno-civilizacijskih krugova, van konteksta Objave.

1.1.2 Savjest u kontekstu Objave

1.1.2.1 Stari zavjet

Knjige Staroga zavjeta donose sliku vjernika kao onog koji na dvije razine doživljava savjest, na onoj izvanjskoj religiozno-objektivnoj, te nutarnjoj gdje Bog proniče i govori. Za savjest se koriste mnogi izrazi koji označavaju nutrinu (mudrost, duh, duša, utroba, bubrezi,...), ali najznačajniji je pojam „srce“ koji opisuje najdublju srž osobe što ukazuje na svijest Izraelca o izvanjskom i nutarnjem zakonu. „Srce“ se u smislu savjesti pojavljuje kao ono koje je „tvrdo“ te u Novom zavjetu kao „novo“, obnovljeno Duhom Svetim.¹⁶

¹¹ *Isto*, 120.

¹² *Isto*.

¹³ *Isto*.

¹⁴ *Isto*, 121.

¹⁵ Usp. *Isto*, 121-122.

¹⁶ Usp. Bonaventura DUDA, Savjest u Bibliji, u: *Bogoslovska smotra* 47 (1977.) 2-3, 157-158.

Izraelac je svjestan da mu je imati i čuvati „čisto srce“ jer je Jahvi ono milo, a Jahve ispituje „srca i bubrege“ (Ps 7, 10). Iako ima nutarnju svijest i određeno poimanje savjesti kao nešto nutarnje, naglasak mu je više na Božjoj perspektivi, njegovom sveznanju koje prodire u srce. Međutim kako Bog sklapa savez i odgaja svoj narod, a time i pojedinca, sve je veća svijest o nutarnjem značenju savjesti pa se događa tranzicija od kolektivističkog prema osobnom shvaćanju morala.¹⁷

Da je nutrina mjesto misterioznog susreta Boga i čovjeka svjedoče nam mnogi tekstovi, posebice psalmi. David pjeva ovako: „Jahve, poničeš me svega i poznaješ, ti znaš kada sjednem i kada ustanem, izdaleka ti već misli moje poznaješ... Pronikni me svega, Bože, srce mi upoznaj, iskušaj me i upoznaj misli moje: pogledaj, ne idem li putem pogubnim i povedi me putem vječnim!“ (Ps 139, 1-2. 23-24) Također s nekoliko primjera ukazat ćemo na nešto na nutarnju stvarnost koju Izraelci osjećaju, stvarnost savjesti, srca, koje ih hvali, prekora, peče, obvezuje. Tako je Davida zapekla savjest jer je dao brojati narod (2 Sam 24, 10), a kad je zgriješio s Bat-Šebom kaje se govoreći: „Tebi, samom tebi ja sam zgriješio i učinio što je zlo pred tobom“ (Ps 51, 6). I iz Jiftahova zavjeta, kojim se bio obvezao Bogu žrtvovati prvu osobu koja mu dođe u susret ukoliko mu Bog da pobjedu u bitci, jasno je da se radi o nutarnjem vidiku savjesti koju se shvaća obvezujuće.¹⁸

Vidimo kako je odnos s Bogom doživljavao u nutrini koliko i na izvanjski način kroz religiozno-obredne čine. Osobni vidik morala koji je prisutan kod proroka, psalmista i u mudrosnim knjigama specifičan je upravo za Izraelce. Iako je veliki dio tog morala dostupan razumu iz promatranja stvorenoga tj. iz naravnog zakona upisanog u čovjeka, Izraelci dublji uvid u moralnu stvarnost duguju Božjoj objavi u kontekstu Saveza. Važnost Objave na prikladan način razlaže katekizam: „Zapovijedi naravnoga zakona ne uočavaju svi jasno i neposredno. U sadašnjem stanju, čovjeku grešniku potrebne su milost i objava kako bi vjerske i moralne istine mogli upoznati 'svi, bez teškoća, s čvrstom sigurnošću i bez primjese zablude'. Naravni zakon pruža Objavljenom zakonu i milosti temelj od Boga pripravljen i usklađen s djelovanjem Duha Svetoga. Bog, naš Stvoritelj i Otkupitelj, izabrao je sebi Izraela kao svoj narod i objavio mu svoj Zakon, pripravljavajući tako dolazak Kristov. Mojsijev zakon izražava mnoge istine koje su po prirodi dostupne razumu. One su proglašene i vjerodostojno

¹⁷ Usp. *Isto*, 124-126.; usp. Marijan VALKOVIĆ, *Savjest u moralnoj teologiji*, 183-184.

¹⁸ Usp. Marijan VALKOVIĆ, *Savjest u moralnoj teologiji*, 183-184.; usp. Ivan FUČEK, *Osoba – Savjest*, 127.; usp. Bernhard HÄRING, *Kristov zakon I.*, Zagreb, 1973., 156.

potvrđene u sklopu Saveza spasenja.¹⁹ U trenutku sklapanja Saveza Bog objavljuje Deset zapovijedi i to u formi *ja – ti* što nam pokazuje kako je namjena zapovijedi za narod u cjelini kao i za pojedinca, za svaku osobu. Jasno je kako pripadnik izabranog naroda shvaća savjest, srce, izrazito religiozno i to kao povlašteno mjesto Božjeg govora, objave, pohvale, opomene, prijekora. U srcu ga Bog zove i on doživljava da je tamo, u nutrini postavljen pred Božji sud.²⁰

1.1.2.2 Novi zavjet

Novi zavjet donosi nam novu jasnoću u pogledu na savjest i definitivno usmjerenje prema njezinom unutrašnjem vidu. Isus je u svojim poučavanjima srce proglasio sjedištem nove pravednosti, a Pavao u poslanici Rimljanima govori o njoj kao o normi prema kojoj se valja ravnati kod moralnog djelovanja (Rim 2, 15).²¹ Isusovo učenje o srcu kao središtu čovjeka, iz kojeg izlaze sva dobra i zla, lako možemo shvatiti iz idućeg teksta: „Što iz čovjeka izlazi, to onečišćuje čovjeka. Ta iznutra, iz srca čovječjega, izlaze zle namisli, bludništva, krađe, ubojstva, preljubi, lakomstva, opakosti, prijevara, razuzdanost, zlo oko, psovka, uznositost, bezumlje. Sva ta zla iznutra izlaze i onečišćuju čovjeka.“ (Mt 7, 20-23) Zbog toga što je srce središte moralnog djelovanja Isus i govori: „Učite se od mene jer sam krotka i ponizna srca i naći ćete spokoj dušama svojim.“ (Mt 11, 30)

Pavao će biti taj koji će zapravo usvojiti pojam *syneidesis* i postaviti ga kao određenu teološku normu pojmovnog definiranja savjesti. Razumijevajući da se zahtjev zakona preko naravi objavljuje i poganima, Pavao će svoj misionarski rad po Božjem naputku, usmjeriti upravo prema njima, ali naglašavajući zajednicama kako su savjest i vjera tijesno povezane. U svom navještanju itekako je vodio računa o poganskoj baštini svojih kršćanskih zajednica i pokušao je sve dobro i evanđelju sukladno iskoristiti za navještaj. Govorio im je: „Uostalom, braćo, što je god istinito, što god časno, što god pravedno, što god čisto, što god ljubazno, što god hvalevrijedno; je li što krepost, je li što pohvala – to nek’ vam je na srcu!“ (Fil 4, 8). Značajan primjer „pokršćavanja“ dobre poganske misli stoji u poslanici Korinćanima u kojoj donosi Euripidovu izreku: »Zli razgovori kvare zdravo ćudoređe!«

¹⁹ *Katekizam Katoličke Crkve*, Zagreb, 2016., br. 1960-1961. (dalje: KKC)

²⁰ Usp. Bernhard HÄRING, *Kristov zakon I.*, 156.; usp. Ivan FUČEK, *Osoba – Savjest*, 127-130.

²¹ Usp. *Isto*, 131.; usp. Marijan VALKOVIĆ, *Savjest u moralnoj teologiji*, 184.

(1 Kor 15, 33). Također, sam pojam savjesti (*syneidesis*) preuzeo je od stoičkih filozofa,²² a riječ je očito bila u opticaju među narodima gdje je djelovao. I ovdje je riječ o klasičnom Pavlovom postupku oplemenjivanja riječi do korjenitog preobražaja dajući joj kršćanski smisao.²³

Naravno, za Pavla je vjera ona koja prosvjetljuje savjest, čini od nje ispravno formiranu tj. ono što će se biblijskim rječnikom nazivati „čisto srce“. Kao što smo rekli, za Pavla je sud savjesti obvezatan čak i onda kad nije posve rasvijetljen vjerom što možemo zaključiti iz čuvenih rasprava o dozvoljenosti konzumacije mesa žrtvovana idolima, koje zaokružuje ovim riječima: „Ti imaš uvjerenje. Za sebe ga imaj pred Bogom. Blago onomu tko samoga sebe ne osuđuje u onom na što se odlučuje! Jede li tko dvoumeći, osudio se jer ne radi iz uvjerenja. A sve što nije iz uvjerenja, grijeh je.“ (Rim 14, 22-23)²⁴ Pavao nam u ovoj problematici oko jedenja mesa žrtvovanog idolima otkriva nešto novo u odnosu na stoički ideal slobode. Iako naučava kako svatko treba slijediti svoju savjest i težiti za njezinom izvjesnošću dodaje još i zakon ljubavi prema bratu koji je „slab“. Princip ljubavi nekada traži i žrtvu vlastite slobode za dobrobit bližnjega, jer samo ljubav ima snagu izgraditi odnose i zajedništvo.²⁵

Knjige Novoga zavjeta donose nam tako vrhunac shvaćanja savjesti kroz Božji odgovor na čovjekova traženja o toj nutarnjoj stvarnosti koju zovemo „savjest“. Govor i razmišljanje o savjesti dalje će se produbljivati i raščlanjivati kroz kršćansku teološku misao, međutim kako smo i pokazali u ovome poglavlju „nijedan čovjek ne može izbjeći temeljna pitanja: Što mi je činiti? Kako razlikovati dobro od zla?“²⁶ jer savjest je stvarnost čovjekova života koja ga zove iznutra i prisutna je kod ljudi svih vremena, kultura i civilizacija.

²² Usp. Ivan Dugandžić, Pavlov moralni nauk, u: *Bogoslovska smotra* 82 (2012.) 3, 591.

²³ Usp. Bonaventura DUDA, Savjest u Bibliji, u: *Bogoslovska smotra* 47 (1977.) 2-3, 166.

²⁴ Usp. Bernhard HÄRING, *Kristov zakon I.*, 157.; usp. Ivan FUČEK, *Osoba – Savjest*, 135-136.

²⁵ Usp. Bonaventura DUDA, Savjest u Bibliji, u: *Bogoslovska smotra* 47 (1977.) 2-3, 171-172.; usp. Ivan Dugandžić, Pavlov moralni nauk, u: *Bogoslovska smotra* 82 (2012.) 3, 608-609.

²⁶ IVAN PAVAO II., *Veritatis splendor – Sjaj istine* (6. VIII. 1993.), Zagreb, 2008., br. 8. (dalje: VS)

1.2 Moralna teologija o savjesti

Konstitucija *Gaudium et spes* II. vatikanskog koncila o savjesti govori sljedeće: „U dubini savjesti čovjek otkriva zakon koji on sam sebi ne daje, ali kojemu se mora pokoravati. Taj glas, što ga uvijek poziva da ljubi i čini dobro a izbjegava zlo, kad zatreba, jasno odzvanja u intimnosti našeg srca: čini ovo, a izbjegavaj ono. Čovjek naime ima u srcu zakon što mu ga je Bog upisao. U pokoravanju tom zakonu jest isto čovjekovo dostojanstvo, i po tom zakonu će mu se suditi. Savjest je najskrovitija jezgra i svetište čovjeka, gdje je on sam s Bogom, čiji glas odzvanja u njegovoj nutrini. U savjesti se divno otkriva onaj zakon kojemu je ispunjenje ljubav prema Bogu i bližnjemu. Time što su vjerni savjesti, kršćani se povezuju s ostalim ljudima u traženju istine i istinskom rješavanju tolikih moralnih problema koji nastaju u životu pojedinaca i u životu društva. Dakle, što više prevladava ispravna savjest, to se više osobe i društvene skupine udaljavaju od slijepe samovolje i nastoje se prilagoditi objektivnim normama moralnosti. Ipak se nerijetko događa da je savjest uslijed nesavladiva neznanja u zabludi a da time ipak ne gubi svoga dostojanstva. Ali to se ne može reći kad se čovjek malo brine da traži istinu i dobro i kada savjest zbog grešne navike pomalo postaje gotovo slijepa.“²⁷ Ovim opisom koncilski su oci sažeto predstavili nauk o savjesti koji ćemo u širem obliku izložiti zbog boljeg razumijevanja temeljnih definicija i podjela kako bi postavili temelje za govor o oblikovanju savjesti.

1.2.1 Temeljni pojmovi – *synderesis* i *conscientia*

Klasično teološko razlaganje o savjesti obično donosi dva pojma o kojima treba ponešto reći kako bi se jasno shvatilo što je savjest točno. Prvi bitan pojam jest *sindereza* (*synderesis*) koji označava prirodno stanje, inherentno nagnuće čovjeka da uvijek teži dobru, a izbjegava zlo. To stanje, *habitus*²⁸, je ono što nazivamo glasom koji nas uvijek podsjeća da

²⁷ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu* (7. X. 1965.), br. 16, u: *Dokumenti*, Zagreb, 1986.

²⁸ Dva pojma skolastičke misli traže razjašnjenje: moć (*potentia*) i navika ili stanje (*habitus*). Moć je inherentna datost bića koja omogućuje posjedovanje nekih sposobnosti ili izvođenje nekih čina. Intelikt i volja dvije su moći koje samo čovjek posjeduje. Primjerice intelekt omogućuje razumijevanje i razmišljanje. Navika se kod skolastika razumije dvojako. Prvenstveno kao stabilnu sklonost ili nagnuće koje oblikuju karakter osobe i njihove radnje. One se stječu ponavljanjem izbora i čina, nisu inherentne. Međutim u slučaju onoga što nazivamo *synteresis* riječ je o posebnom tipu navike tj. o stanju koje jest inherentno i postoji u čovjeku bez

izabiremo i činimo dobro, a ne zlo. Sveti Toma daje nam uvid i tumačenje toga pojma. Prema njemu *synderesis* nije moć (*potentia*), već prirodno stanje (*habitus*), navika, nagnuće. Naš čin razmišljanja proizlazi iz razumijevanja stvari koje su nam prirodno poznate bez da smo prethodno trebali razumom istraživati te stvari. Dakle, kao što se spekulativni razum bavi spekulativnim stvarima isto tako praktični razum razmatra praktične stvari pa jednako kao što po samoj prirodi našega bića inherentno imamo spoznaju spekulativnih načela, tako imamo i za praktična načela – principe. Nadalje kako su prva spekulativna načela od naše naravi i nisu dio neke posebne moći (*potentia*) već pripadaju posebnom stanju (*habitus*), koje možemo nazvati „razumijevanje načela“, a iz toga slijedi da i u slučaju prvih praktičnih načela – principa vrijedi isto da ne pripadaju nekoj moći već posebnom prirodnom stanju, sinderezi, koje potiče na dobro i gundža na zlo.²⁹ Jednostavnije rečeno, sindereza je „kao trajno jedno svojstvo u našoj duši, kao neka prirodna sklonost i sposobnost da upoznamo osnovna načela morala i prema njima djelujemo. Pošto je ta naša sposobnost prirodna i trajna s pravom se ona u nama naziva stanje (*habitus*): stalno jedno spoznanje naših moralnih obveza i težnje do njih.“³⁰

Idući bitan pojam jest svijest (*conscientia*), u užem smislu, koja je „kao aktuelno jedno djelovanje prigodom svakoga pojedinoga našega čina, što se pokazuje u primjeni općih moralnih načela u svakom konkretnom slučaju. To se primjenjivanje izvija u intelektualno ocjenjivanje vlastitih čina, kad god ih izvršujemo ili kad god smo ih izvršili... Dakle: praktični sud našega uma o moralnosti vlastitih čina u svakom pojedinom slučaju... Nazivamo ga grčkim izrazom *syneidesis*.“³¹ Sveti Toma tumači kako ni savjest nije moć, već čin, a to je očito već iz same riječi, ali i iz onih stvari koje se uobičajeno pripisuju savjesti. Sama riječ implicira odnos znanja prema nečemu: jer se savjest može razložiti na *cum alio scientia*, tj. znanje primijenjeno na pojedinačni slučaj, a primjena znanja na nešto vrši se upravo nekim činom. Stoga je jasno kako je savjest čin. Isto je očito iz onih stvari koje se pripisuju savjesti. Jer se za savjest kaže da svjedoči, obvezuje ili potiče, a također i da optužuje, muči ili kori. Sve te radnje, ti pokreti, proizlaze iz primjene znanja na ono što

ikakvog napora uložena da bi se ta sposobnost stekla. Usp. Chad RIPPERGER, *Introduction to the science of the mental health*, Lexington (SAD), 2018., 14-17.

²⁹ Usp. Toma AKVINSKI, *Summa Theologiae*, pars I, q. 79, a. 12 (dalje: *STh*)

³⁰ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, 260.

³¹ *Isto*.

činimo. Ta primjena se vrši na tri načina. Na jedan način, u onoj mjeri u kojoj prepoznajemo da nešto jesmo ili nismo učinili i prema tome se za savjest kaže da svjedoči. Npr. „zna tvoje srce kako si i ti često druge proklinjao.“ (Prop 7:22) Na drugi način, u onoj mjeri u kojoj preko savjesti sudimo da nešto treba učiniti ili ne učiniti, u tom smislu se za savjest kaže da potiče ili obvezuje. Na treći način, u onoj mjeri u kojoj preko savjesti sudimo da je nešto učinjeno dobro ili loše, u tom smislu se kaže da savjest ispričava, optužuje ili muči. Dakle jasno je da sve te stvari proizlaze iz stvarne primjene znanja na ono što činimo.³²

Utvrđimo dosad izloženo. Sindereza je, dakle, stanje spoznaje osnovnih moralnih načela, čiji je čin govoriti općenito: dobro treba činiti, zlo treba izbjegavati, a savjest u pojedinačnom slučaju sudi i nalaže što treba činiti ili propustiti. Sindereza nikada ne griješi, a savjest može pogriješiti.³³

1.2.2 Obvezujuća snaga savjesti

Postavlja se pitanje odakle dolazi obveza slijediti sud i nalog savjesti. Taj fenomen obvezujućeg naloga susrećemo iskustveno svakodnevno i to kod sviju ljudi svih vremena počevši od najmanjih stvari poput držati se dane riječi, prinositi žrtve Božanstvu, poštovati roditelje, odgajati djecu i sl. pa do kompleksnijih moralnih obveza koje nam nisu odmah spoznatljive. Da bi neki zakon vezao čovjeka potrebno je da mu je spoznatljiv i da ga čovjek razumom upozna, tim činom nastaje veza između zakona i savjesti u kojoj je savjest poput glasnika zakona te ima istu snagu koju ima sam zakon. Naša savjest samo praktično primjenjuje propise onoga što shvaća kao zahtjev zakona na konkretni slučaj. Kako je ovdje zapravo riječ o posluhu Božjem zakonu kojega se spoznaje i kojem je savjest glasnik, jasno je da to predstavlja posluh Bogu, tvorcu zakona, a svaki pravedan zakon jest Božji zakon, bilo da od njega dolazi izravno ili neizravno.

Dakle, od Boga proistječe obvezna snaga savjesti, a savjest je ta koja oblikuje tu obvezu i obznanjuje nam je. Namjerno odupiranje glasu savjesti stoga je Bogu i njegovom zakonu protivno, a to je upravo ono što nazivamo grijehom. Sveti Pavao protumačio je to Rimljanima sljedećim riječima: „A sve što nije iz uvjerenja, grijeh je.“ (Rim 14,23) Želio im

³² Usp. *STh*, pars I, q.79, a.13

³³ Usp. Dominic M. PRÜMMER, *Handbook of moral theology*, Cork (Irska), 1954., 59.

je dati do znanja kako je ono što nam savjest nalaže naše uvjerenje koje nas obvezuje da po njemu djelujemo, inače činimo grijeh.³⁴

Zbog svega navedenoga kaže se kako je savjest bliža norma moralnosti, koja treba usmjeravati čitav naš moralni život.³⁵ Niti jedno djelo bilo dobro, bilo loše nije uračunljivo bez suda naše savjesti koja je subjektivna norma za svaki naš moralni čin. Kad savjesti ne bi bilo ne bi si mogli pripisati niti jedan čin pa nas savjest obvezuje utoliko i onoliko koliko nam je poznat neki zakon, a ukoliko nam nije uopće poznat, ne obvezuje nas uopće, osim ako smo trebali biti upoznati s njim, a nismo. Svaki čovjek raste i razvija se u moralnoj spoznaji, što je i obvezan, i zbog toga nam se neki čin iz prošlosti danas može predstavljati kao zao jer sada imamo spoznaju zakona na većoj razini od ondašnje i shvaćamo kako je možda nešto bilo loše, međutim u tome nemamo odgovornosti. Iz svega ovdje rečenoga slijedi kako osoba treba imati slobodu slijediti naloge vlastite savjesti, bez prisila i prepreka ikakve vrste, jer tako ona slijedi ono što spoznaje voljom Božjom.³⁶

O obvezujućoj snazi savjesti Ivan Pavao II. u enciklici *Veritatis splendor* zaključio je ovako: „Nikada se neće dovoljno ocijeniti važnost toga tajnoga razgovora čovjeka sa samim sobom. Ali to je zapravo razgovor čovjeka s Bogom, autorom zakona, prvim uzorom i posljednjom svrhom čovjeka. 'Savjest je – piše sveti Bonaventura – kao glasnik Božji i vjesnik, i ono što ona kaže ne zapovijeda od same sebe, nego zapovijeda kako dolazi od Boga, poput glasnika kad objavljuje kraljev proglas. I odatle potječe činjenica da savjest ima snagu obveze.’“³⁷

³⁴ Usp. Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, 266.

³⁵ Usp. Dominic M. PRÜMMER, *Handbook of moral theology*, 60.

³⁶ Usp. Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, 267.

³⁷ VS, br. 58.

1.2.3 Unutarnji principi ljudskih čina

Nakon što smo vidjeli što podrazumijevamo pod pojmom savjest bit će nam potrebno za dublji uvid u moralno djelovanje čovjeka da se osvrnemo i na unutarnje principe ljudskih čina³⁸, a bitna oznaka ljudskog čina jest da je on svjestan i slobodan. To nam zapravo govori da su tvorni uzroci ljudskog čina, razum i volja tj. spoznavanje i htjenje.

1.2.3.1 Spoznaja

Za ljudski čin potrebna je tzv. aktualna spoznaja ili pažnja, a ona bi trebala biti potpuna, jasna, izričita ili uključena kako bi čin bio ubrojiv. Potpunom pažnjom nazivamo kada se na neki čin pazi punom pažnjom, nepotpuna pažnja bila bi ona koju imamo kad smo djelomično svjesni vlastitih čina npr. u polusnu. Pod jasnom pažnjom misli se na jasno uočavanje i čina i njegove moralnost, dok je nejasno kad se čin uočava površno samo kao dobro ili zlo, ali se ne uviđa ništa više od toga. Na koncu, kad govorimo o izričitoj i uključenoj pažnji radimo distinkciju između trenutne, aktivne pozornosti na čin i njegovu moralnost i one efektivne, koja nije stvarno prisutna u trenutku, aktivno, ali u moralnom smislu ima težinu zbog prethodne izričite pažnje i nakane vezane uz neki čin.³⁹ U svrhu razmišljanja o spoznaji još treba reći nešto o nepažnji tj. neznanju općenito te njegovu utjecaju na ljudske čine.

1.2.3.1.1 Neznanje

Najveća prepreka ispravnom i razumnom djelovanju jest upravo neznanje iz kojega proizlaze mnoge pogreške u životu. Razlikujemo ovdje dva smisla koja se često izražavaju istom riječju. Za nekog razumnog reći ćemo da nešto ne zna kada o tome nema nikakvo

³⁸ Ljudski čin (*actus humanus*) jest čin koji može pripadati samo čovjeku, koji je po naravi obdaren moćima razuma i volje, i kojem je čovjek gospodar. Moralisti ga još opisuju kao čin koji potječe iz promišljene ljudske volje ili kao čin koji potječe od razuma koji spoznaje i volje koja pokreće. Jedino takav čin može biti moralni čin. Stoga takvi čini nisu: vegetativni čini (probava, kucanje srca i svi drugi autonomni tjelesni procesi), čini djece i osoba koji nemaju upotrebu razuma iz bilo kojeg razloga, spontani čini koji pretječu upotrebu razuma i volje zbog brzine kojom se pojavljuju (npr. nagla ljutnja ili strah) te čini koji su rezultat vanjske prisile. Usp. Dominic M. PRÜMMER, *Handbook of moral theology*, 7-9.

³⁹ Usp. *Isto*, 9.

spoznajno iskustvo, tj. rekli bismo da nije nikada čuo za to, dok bismo za onoga tko bi trebao znati neku stvar, a ne zna je rekli da je neznalica. Dakle, nepoznavanje (*nescientia*) je nedostatak znanja bez obzira treba li ga osoba posjedovati ili ne, dok je neznanje (*ignorantia*) nedostatak onog znanja koji je osoba dužna posjedovati. Za naše razlaganje o neznanju bitna nam je ovaj drugi pojam, *ignorantia*, i njegov smisao. No, prije je potrebno objasniti još tri pojma koja imaju veze s govorom o neznanju. Zabluda (*error*) označava posjedovanje neispravnog znanja⁴⁰, nepažnja (*inadvertentia*) obično označava nedostatak svjesnosti o nekom znanju u trenutku kada čovjek nešto čini ili o nečem sudi, dok je zaboravnost (*oblivio*) odsutnost znanja kojeg je osoba prije posjedovala.⁴¹

Dakle, neznanje razlikujemo u odnosu na objekt i na subjekt. U odnosu na objekt neznanje je ili pravno tj. neznanje o postojanju nekog zakona ili njegovog sadržaja, ili činjenično tj. kada osoba ne zna činjenicu koja bi određeni čin dovodila u vezu sa nekim zakonom, npr. kad ne zna da je neki blagdan zapovijedani, iako su mu poznate crkvene zapovijedi o svetkovanju takvih blagdana. S obzirom na subjekt razlikujemo dva tipa neznanja.

Savladivo neznanje je ono koje se može ukloniti normalnim trudom, kakvog bi uložio razuman čovjek. Savladivo neznanje se detaljnije može opisati kao nemar tj. nebrigu ili nehaj u nastojanju oko sticanja ispravnog znanja. Stoga je ono lako savladivo ako se radi o blagom nemaru, teško savladivo ako se radi o ozbiljnom zanemarivanju obaveze sticanja ispravnog znanja ili je afektirano kad nastaje iz neuredno privrženosti osobe prema nekom činu, primjerice kada lako može saznati je li danas obavezan nemrs, ali se to ne čini kako bi namjerno ostala u neznanju smatrajući to izlikom za uživanje mesne hrane. Afektirano neznanje može ići tako daleko da osoba uvijek bježi od sticanja dužnog znanja kako bi uvijek slobodno zadovoljila svoju zlu želju, a u krajnjem slučaju ono može biti i prijezir zakona i autoriteta uopće.

Nesavladivo neznanje je ono kojega ne možemo otkloniti unatoč trudu koji nam je moguće uložiti. Apsolutno je nesavladivo, ako ga bez obzira na trud nije nikako moguće otkloniti, a moralno nesavladivo ako ga je moguće otkloniti tek uz izvanredno velik napor.⁴²

⁴⁰ Kod Prümmera nalazimo drugačiju definiciju. *Error* je za njega, čin ili sud koji proistječe iz neznanja kao trajnog raspoloženja (*habitus ignorantiae*). Usp. Dominic M. PRÜMMER, *Handbook of moral theology*, 9.

⁴¹ Usp. *Isto.*; usp. Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, 116-117.

⁴² Usp. *Isto*, 117.

S obzirom na odnos neznanja prema volji osobe ono može biti prethodno, popratno ili susljedno. Prethodno je ono prisutno prije voljnog čina i ono mu je uzrokom, jer do čina ne bi ni došlo da osoba ima potrebno znanje. Popratno je također prisutno prije voljnog čina, ali mu nije uzrokom jer bi do čina došlo bez obzira na to neznanje. Radi lakšeg razumijevanja i distinkcije autori obično donose primjer koji ćemo i mi upotrijebiti. Dakle, ukoliko se lovac nađe pred grmom s uvjerenjem da se životinja koju lovi skriva u njemu i pukne iz puške, da bi ubrzo shvatio da je tamo bio čovjek, učinio je to iz prethodnog neznanja i ne bi bio to učinio da je znao da je u grmu čovjek. Za popratno neznanje zamislimo da se u grmu skriva čovjek kojega lovac drži neprijateljem i bio bi spreman na njega pucati da zna da je tamo, međutim on stvarno misli da je u grmu životinja te nakon pucnja shvati da je to bio njegov neprijatelj. U ovom drugom slučaju kaže se da je neznanje prisutno uz čin, ali mu nije uzrokom. Kod prethodnog i popratnog neznanja jasno je riječ o nesavladivom, dok je kod susljednog neznanja riječ o savladivom neznanju, jer susljedno neznanje slijedi iz čina volje koja ga izravno ili neizravno želi.⁴³

Iz svega navedenoga slijedi nekoliko principa. Nesavladivo neznanje uklanja voljnost i ubrojivost čina koji je iz ili uz njega izveden, dakle u smislu prethodnog i popratnog neznanja. Kod savladivog neznanja ne nedostaje voljnost čina, jer je ono po sebi voljno pa su tako i učinci koji iz njega slijede ubrojivi, doduše u manjoj mjeri jer nedostaje potpuna spoznaja i potpuna voljnost. Ako bi, na primjer, neki ispovjednik dao krivi savjet iz savladivog neznanja, manje mu se ubraja nego da je to učinio s punim znanjem materije o kojoj savjetuje. Međutim ako se radi o afektiranom neznanju onda se odgovornost ne umanjuje jer je ono uglavnom uzrokovano od zle volje, iz želje da se izbjegne znanje, kako bi osoba mirnije mogla činiti zle čine.⁴⁴

1.2.3.2 Voljnost

Kao što smo već rekli, druga bitna oznaka ljudskog čina je da je on slobodan tj. voljan. Voljni čin je onaj koji se voljom izvodi nakon što je čovjek razumom spoznao njegovu

⁴³ Usp. *Isto*, 118.; usp. Dominic M. PRÜMMER, *Handbook of moral theology*, 9-10.

⁴⁴ Usp. *Isto.*, 10-11.; usp. Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, 118-119.

svrhu⁴⁵. Stoga idući pojmovi nisu isto i ne mogu se svesti na upravo navedeni opis: željeno (*volitum*), prirodno (*naturale*), spontano (*spontaneum*), nasilno (*violento*), pripušteno (*permissivum*). Željeno je objekt volje, ali ne ovisi o njoj. Npr. želimo lijepo vrijeme, ali ne ovisi o nama hoće li ono takvo biti. Prirodno je ono što se događa iz unutarnjeg principa nekog bića bez da ono spoznaje svrhu zbog koje se odvija. Npr. rad nekih organa u tijelu. Spontano je kad se nešto pretječe volju i refleksivnu svijest. Npr. kod djece ili kod iznenadnih emocionalnih reakcija. Nasilno je ono što dolazi iz vanjskog uzroka, a pripušteno je ono što je voljno drugom subjektu, a nama nije ni objekt volje niti nam od nje proizlazi. Kaže se da Bog gleda nas grešnike tako da pripušta naše grijeha i jasno je da mu pri tome nisu po volji.⁴⁶ Voljni čin prema nekom objektu može biti:

1. Nužan ili slobodan. Za ljude u ovozemaljskoj stvarnosti ne postoji nužan voljni čin, već je svaki slobodan tj. volja teži prema objektu jer je razum spoznao objekt kako nešto dobro, poželjno, a pri tom čovjek uvijek može odustati od čina. Čin nije potpuno voljan ako nije slobodan, jer i kod najmanjeg ograničenja voljnog djelovanja, volja ne može biti potpuno očitovana.
2. Potpun ili nepotpun u ovisnosti o tome proizlazi li iz potpune i razumske spoznaje ili iz osjetilne. Osjetilna volja ne traži razumsku spoznaju, ona je više ono instinktivno, prisutno i kod životinja.
3. Posve ili djelomično voljan prema tome teži li se objektu bez ili s dozom oklijevanja. Djelomično voljan čin je prema nečemu što kao cjelina sadržava nešto što bismo htjeli izbjeći, npr. odlučimo se pojesti nešto što je zdravo i dobro za nas, ali nam je vrlo neprijatno gorčinom.
4. Izravan ili neizravan. Izravno se namjerava u sebi i neposredno. Izravno je npr. kad kradljivac krade, dok je neizravno ono što činimo iz nekog drugog razloga koji neminovno utječe na naš neizravan čin. Primjerice u zimskoj večeri zaglavimo u

⁴⁵ Sveti Toma objašnjava kako mora biti nešto dobrovoljno u ljudskim djelima. Načela nekih pokreta ili djela mogu biti ili unutar onoga koji djeluje ili izvan njega. Svaki djelatnik ili pokrenuta stvar djeluje zbog neke svrhe, nekog cilja, a da bi nešto bilo učinjeno radi cilja tj. s određenom svrhom potrebno je neko znanje o tom cilju. Za onog djelatnika koji ima znanje kažemo da se sam pokreće jer je u njima samima postoji ne samo načelo djelovanja, nego i svrhovitog djelovanja, radi nekog cilja. Kako u čovjeku postoje oba načela njegova djela nazivamo dobrovoljnima jer proizlaze iz njegove vlastite sklonosti, što je jasno iz same riječi. Dakle, kako čovjek poznaje svrhu vlastitog djelovanja i sam se pokreće za njegove čine možemo reći da su dobrovoljni.

Usp. *STh*, pars I-II, q.6, a.1

⁴⁶ Usp. Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, 92-93.

kućici na planini, a nemamo se kako zagrijati i počnemo ložiti namještaj ili parket iz kućice da se ne bismo smrznuli. Takav čin nam je tek neizravno voljan, ne bismo to nikada napravili u normalnoj situaciji.

5. Pozitivan ili negativan gdje je pozitivno rezultat voljnog djelovanja prema objektu, a negativno izostanak nekog nužnog djela tj. propust.⁴⁷

Kako se dosta često susreću slučajevi dvostrukog ili višestrukog učinka, u smislu neizravno voljnog čina, u kojem je su oba dobra ili je pak neki zao, razložiti ćemo nekoliko kriterija za prosudbu takvih čina s više od jednog učinka. Najprije je bitno da čin u sebi bude dobar ili neodređen, da mu je dobar učinak neposredan, da je cilj pošten, a razlog za čin razmjerno važan. Iz toga proizlazi da nikada nije dozvoljeno učiniti zle čine pa sve da se iz njih očekuju i najbolji učinci. Kod prosudbe kakav je čin u sebi dobro je imati na umu ima li činitelj uopće pravo da izvede taj čin. Primjera radi, ugostitelji imaju pravo pružati alkoholna pića gostima bez obzira što je alkohol akcidentalno povezan s pijanstvom, dok doktor nikako nema pravo ubiti nevino dijete u utrobi majke. Jednako tako dobar učinak treba biti neposredan, ne možemo činiti zlo kako bi tek drugotno njime postigli neko dobro. Dobar cilj dakle ne može učiniti zla sredstva dobrima, ali zao cilj će bilo koja primijenjena sredstva obeščastiti. Na koncu potreban nam je razmjeran razlog dovoljno značajan da bismo mogli dopustiti zao učinak koji je, bez obzira što se dogodio mimo volje činitelja, objektivno materijalni grijeh, a dovodi i do opasnosti formalnog grijeha nerijetko. Razlog nam treba biti ozbiljniji i potkrepljeniji što je teže zlo koje neizravno želimo, što čin bliže utječe na zlo, što je sigurnije da će zlo uslijediti i što je veća obveza dužnosti i službe koju činitelj obnaša.⁴⁸

1.2.3.2.1 Neprijatelji voljnosti

Kako se za voljni čin traži spoznaja razuma i nagnuće volje obično se neprijateljima voljnosti uzima sve ono što umanjuje ili uklanja nagnuće volje. Klasično se navodi šest takvih: neznanje, strah, sila, strast, trajno raspoloženje i neke bolesti tijela. O neznanju smo već govorili jer se ono prvenstveno odnosi na spoznaju, a utječe na voljnost, stoga ćemo objasniti druge pojave koje ograničuju voljnost.

⁴⁷ Usp. Dominic M. PRÜMMER, *Handbook of moral theology*, 12-13.

⁴⁸ Usp. *Isto*, 13-14.

Sila ili nasilje uvijek potječe od vanjskog uzroka i onaj koji je trpi odupire joj se. Sila je dakle nešto što se ne može nanijeti samome sebi. Stoga hodati, doticati, jesti i sve drugo što se čini izvanjskim organima i udovima može se iznuditi vanjskom silom. Premda su unutarjni čini moralno ubrojivi bez obzira na silu, vanjski nisu dok god im se pruža nutarnji otpor.

Idući neprijatelj voljnosti jest strah. Opisujemo ga kao duševnu uznemirenost zbog prijeteće ili buduće opasnosti. Strah je težak ukoliko čovjeku prijeti opasnost od zla koje je veliko, koje blisko prijeti i kojem se teško može izbjeći. Ako neki od ova tri uvjeta nije zadovoljen strah kojih nastaje zbog neke opasnosti smatra se lakim, iako treba imati na umu da strah i njegova težina nisu jednako doživljeni kod svih ljudi. Strah koji ne zaprječuje upotrebu razuma, umanjuje voljnost, ali je ne oduzima potpuno. Kod pozitivnih zakona obično vrijedi da ne obvezuju u teškoj neprilici i strahu, osim kada bi u suprotnom bilo ugroženo neko bitno opće dobro ili dobro vjere, npr. vojnik je dužan stražariti bez obzira na smrtni strah.⁴⁹

Slijedi nam reći nešto o strastima. Kako se strasti ili čuvstva ili, jednostavnije rečeno, osjećaji pojavljuju kroz moralnu i duhovno – teološku literaturu s ponešto različitim shvaćanjem ovdje ćemo se držati Katekizma katoličke crkve i tomističke predaje koja strasti opisuje kao „uzbuđenja ili pokreti čuvstvenosti koji potiču na djelovanje ili na nedjelovanje gledom na ono što se kao dobro ili kao zlo osjetilo ili zamislilo“⁵⁰. Kao temelj zapravo uzimamo Aristotela koji strasti opisuje kao pokrete osjetilne težnje koji proistječu iz imaginacije dobra ili zla i uzrokuju tjelesnu promjenu poput npr. ubrzanih otkucaja srca, promjene boje, lica, nervoze i sl. Strasti uzete u ovom smislu jesu neutralni čini, čisto osjetilni, a postoje u svakom čovjeku pa i u Kristu. Ovdje nećemo pobliže objašnjavati podjelu strasti, već ćemo samo izložiti načine utjecaja na volju i razum. Dva su načina na koji strasti utječu na čovjeka i njegove moralne čine, prethodno i susljedno.

Prethodna strast uvijek umanjuje voljnost čina, a ukoliko je tako snažna da oduzima upotrebu razuma onda potpuno oduzima voljnost čina. Primjerice, neuredna strast srdžbe će nam prilično zamagliti razum, a snažno nas potaknuti na čin pa u tome prepoznamo manjak voljnosti. Nekada je takva prethodna strast toliko jaka da uopće nemamo prostora jasno

⁴⁹ Usp. *Isto*, 14-16.; usp. KKC, br. 1735.

⁵⁰ *Isto*, br. 1763.

koristiti razum, već nas nagoni na djelovanje prije nego i možemo upotrijebiti razum, što znači da voljnost čina potpuno izostaje.

Susljedna strast može se pojaviti na dva načina. Na način izbora ili redundancije, prvo uvećava voljnost jer se prigrbljuje i zapovijeda strasti da potpomogne u vršenju čina, dok drugo pokazuje intenzivnost čina volje koji je tako jak da se prelijeva i u osjetilno. Ovdje vrijedi reći nešto i o navikama tj. habitualnim stanjima i njihovom utjecaju na voljnost koji je zapravo jednak onome što smo objasnili za strasti.

Navika je stalna sklonost stečena ponavljanjem čina u odnosu na vršenje sličnih čina. Svojevoljni loš *habitus* ili navika, je onaj koji nije učinkovito povučen kajanjem pa uvećava voljnost čina jer snažno potpomaže činjenje. On utječe na voljnost čina isto kao susljedna strast po načinu izbora, dok protuvoljna navika ili *habitus* umanjuje voljnost i utječe poput prethodne strasti.⁵¹

Za kraj ostaje nam spomenuti zadnji faktor koji utječe na voljnost, a to su neka bolesna stanja tijela tj. psihe. Ovdje nema potrebe ulaziti u neke pojedinačne primjere s obzirom da živimo u svijetu gdje su psihičke bolesti i poteškoće prilično učestale i svijest o tom vidu našega bića je poprilično porasla, a sve se manje budi strah od osude zbog spomena takvih tema ili osobnih problema. Govorimo ovdje o onim stanjima koji ne uzrokuju potpunu bezumnost, jer je kod takvih stanja jasno da nema ubrojivosti i odgovornosti osobe za čin, već govorimo o svim drugim mogućim stanjima koji djelomično utječu na umanjenje voljnosti čina, neki poprilično, neki tek ponešto.⁵²

1.2.4 Izvori moralnosti

Bili smo spomenuli kako moralnost ljudskih čina ovisi o skladu ili neskladu s Vječnim zakonom kako nam ga pokazuje zdrav razum, tj. savjest kao bliža norma morala. Razumom raspoznavamo o tome kakav je čin, dobar ili zao, okolnosti pojedinoga čina te napose o njegovoj svrsi i vodi li onaj konačnoj. Govorit ćemo stoga o objektu, okolnostima i svrsi, što su izvori ili načela moralnosti.

⁵¹ Usp. Dominic M. PRÜMMER, *Handbook of moral theology*, 17-18.

⁵² Usp. *Isto.*, 19.; usp. Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, 123-126.

1.2.4.1 Objekt moralnih čina

Objekt je ono čemu je moralni čin prvo i po sebi usmjeren, ne misli se naravno na fizički, već moralni objekt. Objekt je ono što se čini, a kvalificiramo ga prema tome kakav je kao dobroga, ako je u skladu s razumom i vječnim zakonom, kao zloga, ako nije usklađen s navedenim ili pak kao neodređenog. Dobar čin je primjerice molitva, ljubav, a zao čin, zavist, mržnja, škrtost, dok je neodređen npr. pisanje. Moralni objekt ima dva vida. Materijalni vid objekta je kad ga promatramo u sebi, isključivo u odnosu prema vječnom zakonu, a formalni, ako je njegova moralnost prepoznata u savjesti činitelja. Stoga materijalno zao objekt čini samo materijalni grijeh, a formalno zao čini formalni grijeh za kojeg osoba ima odgovornost. Moralnost ljudskog čina primarno i bitno je određena moralnim pogledom na objekt, sve ostale okolnosti i svrhe su drugotne. Tako je, recimo, moralni objekt krađe nepravredno uzeta tuđa stvar i to predstavlja nepromjenjivi temelj moralne analize čina, sve ostale okolnosti i svrhe jesu dodaci. Okolnosti o kojima ćemo govoriti pobliže opisuju neke prilike u okvirima kojih se događa pojedini moralni čin.⁵³

1.2.4.2 Okolnosti moralnih čina

Okolnosti koje pobliže opisuju moralni čin obično daju odgovore na pitanja: tko, što, gdje, čime, zašto, kako i kada. Razjasnit ćemo to kroz nekoliko primjera. „Tko“ opisuje vršitelja u smislu staleža, ženidbenog stanja i sl. npr. nema jednaku vrijednost kad oženjen sagriješi sa tuđem ženom ili kad neoženjen to učini. „Što“ ukazuje na svojstvo objekta, primjerice je li krađa znatna ili neznatna. „Gdje“ upućuje na mjesto, je li ono sakralno ili profano, skrovito ili javno. „Čime“ ne ukazuje na instrument recimo nož ili pištolj kod ubojstva već je li ukradeno ili nije, je li možda crkveno vlasništvo ili svjetovno. „Zašto“ opisuje svrhu kao izvanjski motiv. Npr. netko ukrade novac da bi tim novcem kupio oružje kojim će se osvetiti. „Kako“ konkretno opisuje je li djelo učinjeno nehotice, blago, okrutno, bešćutno i sl. „Kada“ se pak odnosi na vrijeme, dozvoljeno ili nedozvoljeno, primjerice u onom smislu kad roditelj zapovijeda djetetu da nakon ponoći treba biti u kući. A još se odnosi

⁵³ Usp. *Isto*, 146.; usp. Dominic M. PRÜMMER, *Handbook of moral theology*, 20-21.; usp. KKC, br. 1750-1751.

i na protek vremena kao trenutno ili dugotrajno. Da bi okolnosti bile ubrojive pojedincu trebaju imati neki utjecaj na moralnost čina, stoga one ne mogu biti indiferentne, subjekt čina ih mora biti barem donekle svjestan, a dobre okolnosti mora htjeti, namjeravati.⁵⁴

1.2.4.3 Svrha moralnih čina

Posljednji izvor moralnosti jest svrha. Misli se na subjektivnu činiteljevu svrhu, cilj ili namjeru, ne na svrhu koju čin ima u sebi. Svrha može biti sukladna ili nesukladna s Vječnim zakonom i ispravim razumom. Načelno, svrha može objektivno neodređen čin učiniti dobrim ili zlim, čin po objektu dobar učiniti manje ili više dobrim, čak i zlim, ako je zla svrha adekvatni uzrok tj. prvenstveni cilj čina. Npr. ako bi netko dao milostinju kako bi izvršio zavjet, učinio bi po objektu dobar čin još boljim, ali kad bi udijelio milostinju zbog isprazne slave kao djelomičnog cilja, umanjio bi vrijednost čina, a kad bi to učinio prvenstveno zbog isprazne slave, čin bi postao zao. Nadalje, objektivno zao čin može učiniti više ili manje zlim, ali ga nikada ne može učiniti dobrim. Npr. Ako bi tko ukrao zbog podmićivanja, svrha mu je povećala težinu zlodjela, a ako bi isto napravio zbog toga da pomogne siromahu umanjila bi se zloća čina, međutim nikada dobara svrha ne može opravdati čine koji imaju zao objekt. Nakon rečenoga o svrsi, nameće nam se odgovor na pitanje o nakani činitelja. Naime, činitelj treba svojim činima postaviti pošten cilj, barem implicitno upravljen prema dobru tj. prema Bogu. Iz toga proizlazi kako nije dozvoljeno činiti nešto samo zbog uživanja kod čina koje uživanje prirodno prati.⁵⁵

1.2.5 Ubrojivost moralnih čina

Ubrojivost čina za pojedinca biti će potpuna ako je on potpuno spoznao čin, na njega potpuno pristao ili ako je spoznao moralnu notu bar djelomično i na nju pristao. Čini koji se ubrajaju najčešće se dijele u tri kategorije kao vlastiti čini ili propusti, učinci iz vlastitih čina ili propusta te tuđa dijela ili tuđi propust, na kojima imamo udjela.

Vlastiti čin se ubraja kad je razumom spoznat i voljom prihvaćen ili posve ili

⁵⁴ Usp. Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, 150-152.; usp. KKC, br.1754.

⁵⁵ Usp. Dominic M. PRÜMMER, *Handbook of moral theology*, 23-24.; usp. KKC, br. 1752.

djelomično što znači da je potrebno imati barem uključnu namjeru tj. pažnju. Učinci vlastitih čina ubrajaju se tek ukoliko su bili predviđeni i na neki način namjeravani, npr. kad nekome posudimo auto da bi njime mogao prevoziti nemoćne osobe, ako za to ne bismo znali, ne bi nam se ubrajali ni učinci.⁵⁶ „Osim toga odgovorni smo i za grijehе što ih drugi čine, kad *u njima sudjelujemo*: sudjelujući u njima izravno i svojevóljno; naređujući, savjetujući, hvaleći ili odobravajući ih; ne prijavljujući ih ili ne sprečavajući ih, kad smo to dužni učiniti; štiteći one koji čine zlo.“⁵⁷ Tuđa djela ili propusti ubrajaju se nama bilo da u njima sudjelujemo pozitivno bilo negativno, npr. stražariti dok netko krade ili ne prijaviti ga nadležnim vlastima, ako ih uzrokuje nekim svojim činom kao npr. kod sablazni te kad propustimo neku dužnost kao npr. u odgoju.⁵⁸

1.2.6 Kako radi moralna savjest i kakvu treba slijediti

Nakon što smo upoznali, opisali i razložili sva ova nutarnja načela konkretnije u rad savjesti tj. u cijeli proces, razlučivanja, donošenja suda i djelovanja. Rekli smo kako je savjest (*conscientia - syneidesis*) sud praktičnog razuma o sukladnosti nekog činu ili nakane sa Božjim zakonom tj. jesu li naša djela bila, ili će biti, dobra ili zla. Taj sud se obično razlaže na tri različita momenta.⁵⁹ Prvi pokret, uopće, u čovjeku dolazi iz prirodnog, inherentnog habitusa kojega nazivamo „sindereza“, a kojeg najčešće uočavamo kao intuitivno nagnuće prema onome što prepoznajemo kao dobro za nas npr. postojati, živjeti, jesti, znati istinu, voljeti.⁶⁰ Iz tog prvog pokreta intuitivne spoznaje prvotnih principa praktičnog razuma spontano dolazi nagnuće za traženjem i usvajanjem dobra i istine na temelju kojih će osoba donositi razumski sud o sukladnosti vlastitih čina s vječnom istinom, Božjim zakonom. Ostali momenti pripadaju savjesti u užem smislu, tj. na razumski sud koji predstavljamo troslojno, a koje sveti Toma naziva: *operatum, operatio, decisio*.

Prvi moment ili *operatum* je onaj u kojem osoba zbog nekog konkretnog čina promatra prije spoznate teorijske istine koje objektivno imaju veze sa činom o kojem se treba

⁵⁶ Usp. Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, 158-160.

⁵⁷ KKC, br. 1868.

⁵⁸ Usp. Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, 161-163.

⁵⁹ Usp. Ivan FUČEK, *Osoba – Savjest*, 220.

⁶⁰ Usp. Servais PINCKAERS, *The sources of christian ethics*, Edinburgh, 2001., 384.

donijeti sud. Tako trudnici koju netko nagovara na pobačaj bolesnog djeteta, i nalazi se u stanju promišljanja, najprije u um dolaze objektivni opći zakoni koje je do tog trenutka života spoznala npr. o vrijednosti ljudskog života, o zapovijedi „ne ubij“ i sl.

Drugi moment ili *operatio* jest praktični, subjektivan sud o konkretnom činu te sud donesen na temelju onoga što se kao moralno znanje pojavilo u prvom momentu. Sud koji subjekt donese razumskim promišljanjem upravljenim prema konkretnom dobru, a na temelju spoznaje koja mu je trenutno dostupna, predstavlja svojevrsni zakon, nalog, koji on treba slijediti. Osoba, dok razumski razabire, teži učiniti prema objektivnom dobru, međutim u stvarnosti ona teži subjektivnom dobru, onome što je ona spoznala kao svoje konkretno dobro. Zbog toga je uvijek obvezna slijediti siguran sud svoje savjesti. U slučaju ove majke mogli bi smo reći da prema spoznajama koje ima zaključuje: „Nije dobro da usmrtim vlastito dijete, trebam ga prihvatiti u ljubavi.“ Ta majka dakle ima spoznaju koju je do trenutka donošenja suda mogla steći pa joj se u nutrini zaključak predstavlja kao zakon koji treba slijediti kako bi učinila dobro.

Treći moment ili *decisio* jest konkretno opredjeljenje slobodne volje pojedinca djelovati prema sudu razuma o konkretnom činu ili ne, tj. slijediti savjest znači činiti dobro, a ne slijediti znači činiti zlo u subjektivnom smislu, dakle griješiti. Za ovu majku izabrati dobro značilo bi slijediti sud savjesti i roditi i odgajati dijete.⁶¹ U *Veritatis splendor* to je izrečeno ovako: „...sud savjesti također ima zapovjedan karakter: čovjek mora postupati u skladu s njim. Ako čovjek postupa protivno takvu sudi, ili pak, u pomanjkanju sigurnosti o tome je li određeni čin čestit ili dobar, a čovjek izvrši taj čin, njega osuđuje sama njegova savjest, najbliža norama osobne moralnosti.“⁶²

1.2.6.1 Istinita i neistinita savjest

Kako je u određenome trenutku kada, osoba treba donijeti sud, znanje o moralnosti određenog čina koje je osoba do tad stekla ograničeno prvi moment stoga nosi manju razinu sigurnosti od drugog momenta. Naime, osoba ima subjektivnu količinu znanja, a tako i istinitost znanja kojeg posjeduje, pa je moguće da se njezine spoznaje tj. subjektivna istina

⁶¹ Usp. Ivan FUČEK, *Osoba – Savjest*, 240-248.

⁶² VS, br. 60.

ne poklapa s objektivnom istinom. U drugom momentu, kod primjene znanja na konkretan slučaj može biti da je osoba sigurna i uvjerena da je znanje koje ima dovoljno da na temelju njega razborito zaključi o ispravnom djelovanju ili pak da uviđa kako nema sigurnost i da treba otkloniti sumnje prije nego djeluje. Za savjest koja na temelju ispravnih spoznaja izvodi ispravan zaključak reći ćemo da je istinita tj. da je u skladu sa objektivnim moralnim normama, dok onu koja to nije zovemo neistinitom.⁶³ Stoga smo po logici stvari dužni slijediti naloge ne samo kad je savjest istinita, nego kada je i nesavladivo neistinita.

1.2.6.1.1 Nesavladivo neistinita savjest

Očito je da treba slijediti istinitu savjest, međutim kod nesavladivo neistinite jednaka je logika zašto je trebamo slijediti kao kod istinite. S obzirom da je savjest subjektivna norma moralnosti, jedina koju imamo kao poveznicu s objektivnim zakonima i da smo uvjereni da ćemo određenim zaključkom biti u skladu s objektivnim zakonom i tako učiniti dobro, potrebno je da je slijedimo, ako bismo postupali suprotno, subjektivno bi bilo jednako kao da postupamo suprotno istinitoj savjesti, jer subjekt u moralnom razlučivanju kod nesavladivo neistinite savjesti subjektivno ne prepoznaje razliku između nje i istinite.

Da bismo si lakše predočili slučajeve nesavladivo istinite savjesti dat ćemo dva primjera. Recimo da je osoba duboko uvjerena da je danas dan kada po crkvenoj disciplini određeno da se ne mrsi i da osobu taj zakon obvezuje. Ona taj dan treba ne mrsiti, iako je to objektivno neistinito i danas nije nemrsni dan. Kad bi učinila drugačije postupala bi suprotno nalogu savjesti tj. u konačnici suprotno onome što prepoznaje kao crkveni zakon koji je obvezuje. U drugom primjeru osoba je uvjerena da treba lagati kako bi spasila prijatelja od nekog velikog zla ili pogibli, ne poznaje nikakvu prepreku za takvo djelovanje, dapače savjest naređuje to kao nužno kako bi spasio prijatelja. Ona je također dužna slijediti i izvršiti čin po nalogu nesavladivo neistinite savjesti.

Treba naglasiti da se u oba primjera radi o tome da je osoba ili potpuno uvjerena ni

⁶³ Neki autori prave razliku između istinite (*vera*) i ispravne (*recta*) savjesti. Kod prvog pojma radi se o ispravnosti spoznaja (premissa) iz kojih zaključujemo o moralnom činu, a kod drugog se misli na ispravnost logičkog postupka kojim se došlo do zaključka. Međutim u praktičnom smislu i našem razlaganju takva distinkcija nam nije potrebna jer se ispravnost pretpostavlja kod istine savjesti. Usp. Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, 169.

ne sluti svoje pogreške ili pak, ako ima neku sumnju, ne postoji način da je uspješno otkloni jer su odluka o činu i njegova izvedba neodgodivi pa nema vremena da se uvjeri u ispravnost. Moguće je i da je osoba, iscrpivši sva sredstva u razboritom doseg, i dalje u sumnji. Za prvi primjer to može biti u vidu da osoba radi u stranoj zemlji okružen pripadnicima druge religije te je jednostavno uvjeren da je danas npr. petak, a zapravo je četvrtak. U drugom primjeru osoba mora odlučiti vrlo brzo kako će postupati, čak i da malo sumnja u istinitost vlastitih spoznaja nema načina kako da ih preispita ili da se savjetuje u kratkom roku, stoga mora donijeti sud na temelju spoznaja koje ima i provesti u djelo nalog savjesti, u suprotnom bi činila grijeh.⁶⁴ Dakle, ovdje je bilo riječi o savjesti koja je „plod nesavladivog neznanja, to jest neznanja kojega subjekt nije svjestan i iz kojega ne može sam izaći“.⁶⁵

1.2.6.1.2 Savladivo neistinita savjest

Ovakva savjest je plod tzv. savladivog neznanja. Takvu, savladivo neistinitu savjest, ne treba nikad slijediti bez obzira na to što nam nalaže ili zabranjuje, a ne treba također postupati ni protiv nje, nego prije ikakvog čina treba ukloniti zabludu i sumnje koje od nje proizlaze i steći izvjesnost. Samo izvjesna, jasna savjest može biti vodilja za čin sve ostalo dovodi osobu u opasnost da počini grijeh. Sveti Toma tumači kako neznanje ponekad uzrokuje da čin bude nevoljan, a ponekad ne. Kada je neznanje na neki način voljno, bilo izravno ili neizravno, ono ne uzrokuje da čin bude nevoljan. Izravno voljnim naziva ono prema kojemu težnja volje vodi, a neizravno voljnim ono koje proizlazi iz nemara zbog kojeg čovjek ne želi znati ono što bi trebao znati, prema svom staležu, službi, društvenoj ulozi i sl. Stoga, ako razum ili savjest griješi s pogreškom koja je voljna, bilo izravno ili zbog nemara, jer čovjek ne zna ono što bi trebao, tada takva pogreška razuma ili savjesti ne opravdava volju koja slijedi tu pogrešnu savjest. Ali ako pogreška proizlazi iz neznanja o nekoj okolnosti, i to bez ikakvog nemara, tako da uzrokuje čin da bude nevoljan, tada ta pogreška razuma ili savjesti oslobađa volju, koja slijedi tu pogrešnu savjest, od odgovornosti. Toma daje i sljedeći primjer suda koji je plod savladivog neznanja. Ako bi pogrešan razum predlagao čovjeku da bi trebao otići k ženi drugoga čovjeka, volja koja slijedi taj pogrešan

⁶⁴ Usp. *Isto*, 269-273.; usp. Ivan FUČEK, *Osoba – Savjest*, 249-251.; usp. Dominic M. PRÜMMER, *Handbook of moral theology*, 60-61.;

⁶⁵ VS, br. 62.

razum je zla budući da ta pogreška proizlazi iz neznanja Božjeg zakona, kojega je dužan znati kao muž i kršćanin.⁶⁶

1.2.6.2 Izvjesna savjest

Treba još nešto reći nešto o tome kakva je to izvjesna ili jasna savjest. Takva je savjest bez straha od zablude da je neki čin dozvoljen ili nedozvoljen, stoga tko djeluje bez moralne izvjesnosti namjerno se izlaže grešnoj prigodi. Nije uvijek potrebno da savjest bude izvjesna u strogom smislu tj. da isključuje svaku razumnu dvojbu, već je dovoljno da bude izvjesna u širem smislu tj. da postoji snažan, razuman i opravdan povod za djelovanje kojemu se mogu čak i suprotstavljati neki lakši razlozi. Izvjesnost u širem smislu tako osobi daje mogućnost da slijedi najvjerojatnije mišljenje o nekom činu, što se često i događa u praksi. Kada se u praktičnoj dvojbi ne možemo prikloniti niti jednom mišljenju, i suzdržavamo se od odluke, trebamo učiniti sve što je moguće da se ona ukloni istraživanjem, savjetovanjem i sl. dok ne postignemo izvjesnost ili ako to nije moguće priklanjamo se mišljenju za koje predmnijevamo da je ispravno.⁶⁷

1.2.7 Oblikovanje i odgoj savjesti

1.2.7.1 Obaveza oblikovanja savjesti

Svako stvorenje po svojoj prirodi teži svojoj konačnoj svrsi, onome zbog čega je stvoreno. Cjelokupno stvorenje teži proslavi Boga, nerazumna stvorenja namjeravaju to nužno, a razumna slobodno. Čovjek je po prirodnom nagnuću i želji upisanoj u njegovo biće usmjeren prema konačnoj svrsi u kojoj nalazi potpuno ispunjenje, blaženstvo⁶⁸ i mir. Konačna svrha čovjeka je u najbližem sjedinjenju s Bogom zbog čega smo i stvoreni, da imamo udjela u božanskom životu. Bog, Stvoritelj dao nam je tu neutaživu želju za pravim i

⁶⁶ Usp. *STh*, pars I-II, q.19, a.6.; usp. Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, 273-274.; usp. KKC, br. 1790-1794.

⁶⁷ Usp. Dominic M. PRÜMMER, *Handbook of moral theology*, 62-65.

⁶⁸ „Blaženstvo je posjedovanje onoga dobra koje našu razumnu prirodu potpuno usređuje te potpuno smiruje sve naše želje i težnje.” Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, 63.

savršenim blaženstvom i sva naravna i nadnaravna sredstva koja su nam potrebna da ga postignemo. Zaslugama Kristove otkupiteljske žrtve na križu imamo izvor milosti kako bi taj cilj dostigli.⁶⁹

Da je moralni život bitno teleološki i da se „sastoji od hotimičnog usmjeravanja ljudskih čina prema Bogu, vrhunskom dobru i krajnjem cilju (*telos*) čovjekovu, svjedoči nam Isusov razgovor s mladićem koji ga pita: 'Koje mi je dobro činiti da imam život vječni?' (Mt 19, 15?).⁷⁰ Međutim usmjerenost na krajnji cilj „nije subjektivistička dimenzija koja ovisi jedino o namjeri. Ono pretpostavlja da ti čini budu sami po sebi takvi da se mogu usmjeriti k tom cilju, po tome što su suobličeni s autentičnim moralnim dobrom čovjeka, koje štite zapovijedi. Upravo to spominje sam Isus u odgovoru mladiću: 'Ako hoćeš u život ući, čuvaj zapovijedi' (Mt 19,17).“⁷¹

Naša sindereza tj. spontana prirodna spoznaja prvotnih načela praktičnog razuma vodi nas prema ostvarenju te neutažive želje za blaženstvom tako da uvijek smjera na dobro i, sukladno tome, istinito. Međutim, kako je naše biće pogođeno posljedicama istočnog grijeha i često smo skloni zabludama, nemamo ispravne spoznaje, ne sudimo ispravno i sl., a naša volja ne slijedi bez napora sudove našeg razuma, stoga često izabiremo prividno dobro umjesto istinskog. Čini se kako upravo iz naše naravi i konačne svrhe proizlazi zahtjev za oblikovanjem vlastite savjesti. Takav zahtjev rađa odgovornost kod svakog pojedinca, a odnosi se na nas same i na društvo prema kojemu djelujemo ovisno o našoj društvenoj ulozi, staležu i sl. „Savjest treba da bude informirana, a moralni sud prosvijetljen. Dobro odgojena savjest ispravna je i istinita. Ona donosi svoje sudove slijedeći razum u skladu s istinskim dobrom koje hoće Stvoriteljeva mudrost. Odgoj je savjesti nenadoknativ za ljude izložene negativnim utjecajima i napastovane grijehom da dadu prednost vlastitom sudu, a odbace mjerodavno naučavanje.“⁷²

„Na opasnost izobličenja savjesti cilja Isus kad opominje: 'Oko je tijelu svjetiljka. Ako ti je dakle oko bistro, sve će tijelo tvoje biti svjetlo. Ako ti je pak oko nevaljalo, sve će tijelo tvoje biti tamno. Ako je dakle svjetlost koja je u tebi – tamna, kolika će istom tama

⁶⁹ Usp. Dominic M. PRÜMMER, *Handbook of moral theology*, 5-7.

⁷⁰ VS, br. 73.

⁷¹ *Isto*.

⁷² KKC, br. 1783.

biti?' (Mt 6, 22-23)⁷³ U tim Isusovim riječima nalazimo „poziv na oblikovanje savjesti, da se ona učini predmetom stalnog obraćenja na istinu i na dobro.“⁷⁴ Stoga nam je slijediti uputu sv. Pavla: „Ne suobličujte se ovomu svijetu, nego se preobrazujte obnavljanjem svoje pameti da možete razabirati što je volja Božja, što li je dobro, Bogu milo, savršeno.“ (Rim 12, 2) Međutim nije dovoljno samo „poznavati Božji zakon uopće... nužna je svojevrsna 'naravna srodnost' između čovjeka i istinskog dobra. Takva se naravna srodnost začinje i razvija u kreposnim stavovima samoga čovjeka, a to su mudrost i ostale temeljne vrline, a još više teološke vrline vjere, ufanja i ljubavi. U tome je smislu Isus rekao: 'Tko čini istinu, dolazi k svjetlosti'(Iv 3,21).“⁷⁵

Iz svega navedenoga jasno je da imamo obavezu i odgovornost oblikovati savjest što znači da nam je brinuti o ispravnom oblikovanju svega što utječe na to kako i kakve sudove donosimo te kako bismo. Riječ je o razumu tj. spoznaji i volji i svemu što na njih utječe kako smo razradili u prijašnjim poglavljima. Naša savjest treba odgoj i oblikovanje kako bismo težili istinskom dobru i provodili ga u djelo zbog toga bi najvažniji interes svakoga pojedinca trebao biti da ima ispravnu (istinitu) savjest jer ona daje najobilnije plodove čineći nas istinski zrelima, čovječnima i Bogu sličnima, dok pogrešna (neistinita) savjest rađa gorkim i žalosnim plodovima za njega i okolinu.⁷⁶

1.2.7.2 Sredstva oblikovanja savjesti

Odgoj i oblikovanje savjesti zahtjeva pristup na obje razine, naravnoj i nadnaravnoj, pa katekizam ovako o tome govori: „Odgoj savjesti je zadatak cijelog života. On od prvih godina uvodi dijete u spoznaju i vršenje unutarnjeg zakona što ga prepoznaje moralnom savješću. Razborit odgoj uči kreposti; preduhitruje ili liječi od straha, sebičnosti i oholosti, od krivog osjećaja krivnje i od pokreta samodopadnosti koji se rađaju iz slabosti i ljudskih pogrešaka. Odgoj savjesti jamči slobodu i rađa mir u srcu. U odgajanju savjesti Božja je riječ svjetlo našem putu; treba je vjerom i molitvom usvajati i provoditi u život. Moramo ispitivati svoju savjest promatrajući križ Gospodinov. U tomu nas prate darovi Duha Svetoga, pomažu

⁷³ VS, br. 63.

⁷⁴ Isto, br. 64.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Usp. Dominic M. PRÜMMER, *Handbook of moral theology*, 67.

svjedočenje i savjeti drugih i vodi pouzdan nauk Crkve.”⁷⁷

Kako bismo izbjegli ili se oslobodili iskrivljenih oblika savjesti⁷⁸, trebali bismo težiti za izgradnjom ispravne savjesti koja će uroditi krepošću, a pogotovo na onom području gdje se nalazi naša glavna mana ili slabost. To zadatak koji svaki čovjek ima odgovornost, ali i cijela zajednica i drugi ljudi imaju utjecaj na njeno oblikovanje. Kod osoba koje, zbog krivo shvaćene autonomije, odbijaju svaku vezu s moralnim redom neće biti ni volje da se zanimaju za zakone i norme. Takve osobe same sebe zaprječuju za bilo kakvo oblikovanje savjesti jer su se zatvorili u nepoučljivost.⁷⁹

Kad je riječ o sredstvima kojima to postizemo vidimo, već i u katekizamskom tekstu, podjelu na naravna i nadnaravna sredstva. Neka od naravnih sredstava su: dobar odgoj u djetinjstvu, iskrenost čovjeka sa samim sobom, proučavanje zakona i savjetovanje s učenicima i mudrima, izbjegavanje loših društava, upoznavanje sama sebe itd. Nadnaravna sredstva jesu: molitva Bogu za ispravnu spoznaju, savladavanje grijeha i zlih strasti, sakramentalni život, pogotovo ispovijedanje, sudjelovanje u crkvenoj zajednici i vjerskom životu, savjetovanje i posluš iskusnom duhovniku i sl. Ovdje pripada i sve drugo što općenito potpomaže da se razvije budna, nježna, pouzdana i izvjesna savjest u svim aspektima života.⁸⁰ Općenito možemo reći kako proces odgoja savjesti ne može biti u vanjskoj prisili usvajanja zakona, nego u apelu na osobu da je iznutra usvoji i zavoli. Isto tako bitno je imati ispravnu predodžbu o Bogu i o čovjeku. Jedino Bog shvaćen kao velik i svet i kao bliz i neposredan, kao osoban Bog ljubavi i milosrđa čini čovjeka oduševljenim da ga prihvati kao svoju najuzvišeniju svrhu i ispunjenje. Sukladno tome, jedino čovjek koji uviđa da je grešan i da mu je potrebno spasenje i oprostjenje, može djelovati protiv iskrivljenih oblika savjesti.⁸¹

Ono što se ne pozna, ne može se ni voljeti. Zato nas Crkva uči kako „kršćani u oblikovanju svoje savjesti treba da brižno paze na svetu i sigurnu nauku Crkve. Po Kristovoj

⁷⁷ KKC, br. 1784-1785.

⁷⁸ Oblici neistinite (pogrešne) savjesti: laksana, perpleksna, skrupulozna, farizejska. Laksana ili popustljiva olako sudi da nema grijeha gdje ga zapravo ima ili mu samo umanjuje težinu. Kad takva savjest ode u ekstrem naziva se tupom i većinu grijeha drži neznačajnima. Perpleksna ili spletena nalazi grijeh u obje mogućnosti tj. bilo da izvrši ili ne izvrši čin. Skrupulozna ili bojažljiva neutemeljeno strahuje i sudi da su neki čini zli, iako stvarno nisu. Farizejska gleda teške grijehe kao male, a manje važne stvari prikazuje velikima. Usp. Dominic M. PRÜMMER, *Handbook of moral theology*, 59.

⁷⁹ Usp. Alojzije ŠUŠTAR, *Sloboda savjesti*, Zagreb, 1982., 51-52.

⁸⁰ Usp. Isto, 60, 67.; usp. Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, 295.; usp. Bernhard HÄRING, *Kristov zakon I.*, 169.

⁸¹ Usp. Alojzije ŠUŠTAR, *Sloboda savjesti*, Zagreb, 1982., 54-55.

je naime volji Katolička Crkva učiteljica istine, i njezina je zadaća da Istinu, koja je Krist, navješćuje i autentično uči, a ujedno da i načela moralnog reda, što proistječu iz same ljudske naravi, svojim ugledom objavljuje i potvrđuje.“⁸²

Nadalje, poučeni smo, a iz iskustva možemo posvjedočiti kako „grieh za sobom povlači grijeh; ponavljanjem istih čina rađa se mana. Iz nje proizlaze izopačena nagnuća koja zasljepljuju savjest i iskrivljuju konkretne sudove o dobru i zlu. Tako grijeh teži da se ponovi i ukorijeni, ali on ne može uništiti moralni osjećaj do korijena.“⁸³ Međutim kod odgoja savjesti valja staviti naglasak na put prema punini, prema blaženstvu. Zato je bolje polaziti od dobrog a i to uvijek u dijalogu sa Crkvom, zajednicom, ljudima i Bogom samim, jer se bez dijaloškog odnosa zatvaramo u obrasce monološke savjesti koja često u opasnosti da krivo prosuđuje ili ne nalazi izlaza kod nesigurnosti.⁸⁴

U tom smislu, rad oko izgradnje ispravne savjesti treba nas dovesti do kreposti koje su „čvrsti stavovi, stalna raspoloženja, trajne savršenosti razuma i volje koje ravnaju našim činima, zapovijedaju našim strastima i upravljaju našim vladanjem po razumu i vjeri. One daju lakoću, gospodstvo nad sobom i radost za moralno dobar život. Krepostan je čovjek onaj koji slobodno čini dobro. Čudoredne kreposti stječu se ljudskim nastojanjem. One su plodovi i lice čudoredno dobrih čina; one pripravljuju sve moći ljudskog bića da uđe u zajedništvo s božanskom ljubavi.“⁸⁵

⁸² DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Dignitatis humanae. Deklaracija o vjerskoj slobodi.* (7. XII. 1965.), u: Dokumenti, Zagreb, 1986.

⁸³ KKC, br. 1865.

⁸⁴ Usp. Alojzije ŠUŠTAR, *Sloboda savjesti*, Zagreb, 1982., 56-57.

⁸⁵ *Isto*, br.1804.

2. Filmska umjetnost kroz prizmu moralne teologije

Započinjemo drugu cjelinu našega izlaganja. Kako svaka ljudska djelatnost ima povijest krenut ćemo s kratim pregledom razvoja filmske industrije i cenzorske dinamike. Takav uvod dat će nam kontekst za povijesni primjer katoličkog djelovanja u vidu Legije pristojnosti koja je snažno obilježila filmsku industriju. Nakon toga usmjerit ćemo pažnju na nauku o filmu kako ga nalazimo u Crkvenim dokumentima. Obradit ćemo one najznačajnije kako bi stekli pojam o moralnosti filma i njegovu utjecaju na oblikovanje savjesti. Progovorit ćemo i o odgovornosti prema tom mediju. Na koncu ćemo predstaviti jedan konkretni suvremeni filozofsko-teološki pristup filma kroz tzv. princip cjelovitog dobra. Valja spomenuti da pojam „filmska umjetnost“ ovdje smjera na film u širem smislu tj. na bilo koji format u kojem se on kao audio-vizualni medij pojavljuje na tržištu (filmovi, serije i sl.).

2.1 Razvoj kinematografije i moralne cenzure

Velika tehnološka otkrića krajem 19. i početkom 20. stoljeća ubrzo su omogućila snažan razvoj filmske industrije. Edison je u SAD-u već bio izumio svojevrsni kinematograf, no on se uglavnom koristio za privatne svrhe, stoga se prva javna projekcija braće Lumière, 1895. g, uzima kao „rođenje filma“. Od tada tehnike snimanja i montaže vrlo brzo napreduju, a 1927. godine pojavljuje se i prvi zvučni kinematografski uradak pod nazivom „Pjevač jazza“. To je bio prvi film koji uspješno sinkronizira audio snimke dijaloga i događaja sa scene sa slikom. Do 1930. gotovo da je potpuno iščeznula proizvodnja tzv. nijemih filmova u većini zemalja svijeta. Međutim još u razdoblju nijemih filmova nalazi se na veliki odaziv publike na projekcije i vlada opća fascinacija ovim novim tehnološkim čudom. U tom razdoblju razvijaju se i pojedini žanrovi koji nisu više dokumentarističkog usmjerenja pa kina postaju novi izvor zabave. Već u tom razdoblju, prije pojave zvučnog filma, kinematografija se počela industrijalizirati, odgovarati na sve veću potražnju i zahtjevima za još boljom tehnologijom koja će na platnu pružiti još jači doživljaj publici, a i više puniti blagajne. Izgrađuju se veliki studiji, sva proizvodnja je uglavnom koncentrirana na rad nekoliko velikih kompanija te se grade mnoge i velike kinematografske dvorane. Cijeli razvoj dobio je novi zanos upravo razvojem „zvučne tehnike“ koja je otvorila vrata još većoj popularizaciji i

masovnom jačanju filmske industrije te je postavio temelje koncepcije filma sve do naših dana, a istih godina je počelo veliko eksperimentiranje sa snimanjem i projiciranjem u boji.⁸⁶

Pet velikih studijskih kuća tih godina masovno su proizvodile filmske uratke raznih oblika i žanrova kako bi napunilo svoja kina i stekli sredstva za nove filmove i financiranje kvalitetnijih dijela, a držali su 95% ukupne proizvodnje na tržištu.⁸⁷ Razvoj filmske industrije pratili su i neki civilni zakoni, cenzure, koje su imale za cilj osigurati da sadržaj filma nije moralno neprikladan, ne sadržava nepovoljne političke poruke i sl. Uredi koji su u pojedinim državama SAD-a vršili provjere pregledavanjem sadržaja filmova izdavali bi dozvole za javne projekcije tih filmova. Bilo je nekoliko pokušaja da se donesu i savezni zakoni koji će obvezivati sve države, ali su ti pokušaji propali. Dok su se velike filmske kompanije natjecanje za prevlast na tržištu oslabile su kontrole nad sadržajem filmova pa je nastala snažna reakcija javnosti kojom je samo 1921. zabranjeno nešto više od sto filmova u skoro četrdeset saveznih država. To je tržište činilo vrlo kaotičnim pa su sami proizvođači već iduće godine uspostavili vlastiti ured za cenzuru.⁸⁸

Na tu poziciju bio je postavljen William Hays, konzervativni političar, koji je bio zadužen za provjeru svih filmova, međutim on je zagovarao samoregulaciju industrije mimo njegove intervencije. Izdao je niz regulatornih pravila vezanih uz prikazivanje nemoralnog ponašanja u filmovima. Jedno od načela koje je zahtijevao jest načelo „kompenzacije vrednota“ što je značilo da svaki puta kada radnja filma donosi priču o kršenju zakona i društvenih normi mora donijeti i razrješenje u vidu pobjede morala i zakona.⁸⁹ Ubrzo su kompanije postajale sve slobodnije u prikazivanju nemoralnih sadržaja, pogotovo jer im je to donosilo veliki prihod. Senzacionalistički filmovi su za njih bili izlaz iz krize u kojoj se industrija našla poslije ulaska u tzv. Veliku depresiju 1929. godine.

Prema nekim podacima 25% proizvodnje je otpadalo na senzacionalističke filmove koji su prikazivali nemoral koji izaziva niske strasti i privlači znatizeljnu publiku. Tih 25%

⁸⁶ Povijest filma, u: *Filmska enciklopedija (1986-90), mrežno izdanje.*, <https://filmska.lzmk.hr/clanak/povijest-filma> (30. VIII. 2024.)

⁸⁷ Usp. David A. COOK - Robert SKLAR, History of film, u: *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/art/history-of-the-motion-picture> (22. VIII. 2024.)

⁸⁸ Usp. Cenzura, u: *Filmska enciklopedija (1986-90), mrežno izdanje*, <https://filmska.lzmk.hr/clanak/cenzura> (30. VIII. 2024.)

⁸⁹ Usp. David A. COOK - Robert SKLAR, History of film, u: *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/art/history-of-the-motion-picture> (22. VIII. 2024.)

prihodilo je toliko za filmske kompanije da su tim sredstvima mogli proizvoditi ostalih 75% „čistih“ filmova, koji su puno manje punili kino dvorane. Većinu publike su sačinjavali djeca i mladi. Djeca su već s devet godina samostalno išla na projekcije u kina. Ranih četrdesetih svako drugo dijete i dvije petine odraslih pohađali su projekcije na tjednoj bazi, dakle 85 milijuna gledatelja tjedno, a odlazili su gledati što god se nudilo u njihovom lokanom kinu. Činjenice o polaznicima i sadržajima koji se prikazuju u kino dvoranama ubrzo je podigla prašinu kod mnogih. Značajna studija provedena između 1929. i 1933. godine na 105 nasumičnih filmova pokazala je kako su ti filmovi sadržavali 406 prikaza kriminalnih dijela i 43 scene iz spavaće sobe. Uz to 20% djece od devet godina išlo je bez pratnje odraslih u kino.⁹⁰ Studija donosi i podatke o tome što točno filmovi izazivaju kod mladih: lošiji san, promjenu društvenog ponašanja, uzbuđivanje seksualnih strasti, lošiji školski uspjeh, delikvenciju i otežano prilagođavanje stvarnosti i društveno nekontroliranu.⁹¹

Ti podaci izazvali su veliku zabrinutost pa se onih godina moglo čuti prigovara od ljudi raznih religija i pozicija u društvu. Tih se godina moglo čuti razmišljanja o tome kako je film medij koji ima moć promijeniti cijeli pogled na život, civilizaciju i ustaljene običaje, te kako mladi imaju tendenciju vjerovati da je ono što gledaju stvarno te da su slike na platnu prikazi iskustava koje nadilaze njihovu dobnu skupinu pa ih stoga lišavaju dragocjenog djetinjstva. Za film se govorilo kako toliko nadilazi ostale oblike komunikacije u svom utjecaju na ponašanje čovjeka da prijete uništenjem načela na kojima se temelje dom i civilizacija i tako postati svojevrsno prokletstvo suvremenog svijeta.⁹²

Ovako piše jedan isusovac iz tog vremena: „Evo činjenice koju ne možemo poreći. Kada osoba, posebno mlada i dojmљiva osoba, gleda prikazivanje filmske priče, njezin um, osjećaji i volja reagiraju, svjesno ili nesvjesno. Ona odobrava ili ne odobrava ono što likovi rade. Biva potaknuta na suosjećanje ili antagonizam. Kada glavni likovi izražavaju stav prema ispravnom i pogrešnom, kada prihvaćaju ili odbijaju neki standard ponašanja, to vrlo vjerojatno utječe na one u publici.“⁹³

Usljed svih tih reakcija uslijedila je i ona katolička kao kleričko-laička inicijativa

⁹⁰ Usp. Richard CORLISS, The Legion of decency, u: *Film Comment*, 4 (1968.) 4, 26.

⁹¹ Usp. Stephen VAUGHN, Morality and Entertainment: The Origins of the Motion Picture Production Code, u: *The Journal of American History*, 77 (1990.) 1, 63.

⁹² Usp. Isto, 41.

⁹³ Gerald B. DONNELLY, The Motion Picture and the Legion of Decency, u: *The Public Opinion Quarterly*, 2 (1938) 1, 43.

pod nazivom „Legija pristojnosti“⁹⁴. Isti suvremenik o tome govori ovako: „Naši vođe su oko 1930. godine otkrili da se film popeo na propovjedaonicu i počeo propovijedati najsubverzivniju vrstu moralnih teza. ... Upravo ta vrsta filmova, koja je uvjeravala ogromne publike da je krivo ispravno, da je loše dobro, da je zlo vrlina, da je grijeh ponekad opravdan, dovela je do osnivanja Legije.“⁹⁵

2.2 Uspon i pad Legije pristojnosti

Kada je već bilo jasno da Hays nema autoritet i da njegov ured nema snagu, odlučnost i jasnoću u primjeni određenih cenzorskih pravila, sam Hays je pristupio nekim katolicima kako bi zajedno s njima sastavio novi tzv. Produkcijски kodeks, što su i učinili 1930. međutim on još nije bio na snazi. S obzirom na situaciju i osvjedočenje katolika kako čisto administrativne mjere ne donose nikakvoga ploda skupina laika i klerika, uključujući i nekoliko biskupa, odlučila je krenuti na drugi zadatak, vršenje pritiska na velike produkcijske kuće putem organizacije zvane „Legija pristojnosti“.⁹⁶

Katolička filmska publika bila je uglavnom sačinjena od mladih ljudi i djece druge generacije doseljenika koju su u odnosu na prosjek bili slabijeg imovinskog stanja i lošijeg obrazovanja, što je biskupima bilo posebno na umu kada su se upustili u djelovanje,⁹⁷ pa je glavna zadaća Legije pristojnosti bila osloboditi kino dvorane filmova subverzivnih sadržaja koji su spuštali moralni standard društva i uvjeravali publiku, pogotovo mlade da prihvate krive principe ponašanja.⁹⁸ Kako bi postigli taj cilj imali su tri osnovna načela: osnovati i osigurati postojanje grupa koje će stalno zahtijevati snimanje „čistih“ filmova; koristiti bojkot nemoralnih projekcija u kino dvoranama; pritiskom prema industriji osigurati istinsku samoregulaciju kroz ovlaštene institucije.

Godinu dana nakon ustanovljenja Legije pristojnosti, kad je rad organizacije postao stabilan, njene funkcije i ciljevi su dijelom prebačeni na lokalne biskupe. Oni su trebali poticati članstvo u Legiji godišnjom prisegom vjernika, organizacijom prosvjeda protiv

⁹⁴ Eng. *Legion of decency*

⁹⁵ Gerald B. DONNELLY, *The Motion Picture and the Legion of Decency*, 43.

⁹⁶ Usp. Richard CORLISS, *The Legion of decency*, 27.

⁹⁷ Usp. Stephen VAUGHN, *Morality and Entertainment: The Origins of the Motion Picture Production Code*, 41.

⁹⁸ Usp. Gerald B. DONNELLY, *The Motion Picture and the Legion of Decency*, 42.

filmova koje je osudio cenzorski ured te osigurati da moralne ocjene prikladnosti pojedinih filmova dođu do vjernika što se uglavnom činilo preko lokalnih, biskupijskih i župnih glasila. Velikim produkcijskim kućama je ubrzo postalo jasno kako će svaki pokušaj izrade senzacionalističkog filma koji je kršio tzv. Produkcijski kodeks proći uz ekonomski bojkot te će im se biti teško izboriti za isplativost takvih filmova, što je bila vrlo bitna stavka u vremenu oporavka nacije od gospodarske krize.

Te 1934. godine u lipnju pokret se proširio zemljom i procjenjuje se da je između 9 i 11 milijuna katolika priseglo i obećalo da kako će se aktivno boriti protiv nemoralne produkcije. U Philadelphiji je jedan kardinal otišao tako daleko da je naredio katolicima da se suspregnu od odlaska u kino dvorane, nakon čega je poslovanje palo za čak 40%.⁹⁹ Osnivanje Legije bilo je podržano i od ljudi koji nisu bili katolici, uglavnom od protestanata i Židova.¹⁰⁰

Svi koji su htjeli sudjelovati u radu Legije pristojnosti mogli su ovako prisegnuti: „Želim se pridružiti Legiji pristojnosti, koja osuđuje podle i necjelovite filmove. Ujedinjujem se sa svima koji prosvjeduju protiv njih kao teške prijetnje mladima, obiteljskom životu, domovini i vjeri. Apsolutno osuđujem te bezobrazne filmove koji, s drugim degradirajućim djelovanjima, kvare javni moral i promiču seksualnu maniju u našoj zemlji. Učinit ću sve što mogu da pobudim javno mnijenje protiv prikazivanja poroka kao normalnog stanja stvari i protiv prikazivanja kriminalaca bilo koje klase kao heroja i heroína, predstavljajući njihovu prljavu životnu filozofiju kao nešto što je prihvatljivo pristojnim muškarcima i ženama. Ujedinjujem se sa svima koji osuđuju isticanje sugestivnih reklama na jumbo plakatima, na ulazima u kazalište te davanje pozitivnih kritika nemoralnim filmovima. S obzirom na ta zla, ovime obećajem da ću se držati podalje od svih filmova osim onih koji ne vrijeđaju pristojnost i kršćanski moral. Obećavam nadalje osigurati što više članova za Legiju pristojnosti. Izjavljujem ovaj prosvjed u duhu samopoštovanja i s uvjerenjem da američka javnost ne zahtijeva nečiste filmove, već čistu zabavu i obrazovne sadržaje.“¹⁰¹

Svake bi godine katolici, od 1938. na svetkovinu Bezgrešnog začeca, u svojim

⁹⁹ Usp. Richard CORLISS, *The Legion of decency*, 27-28.

¹⁰⁰ Usp. David A. COOK - Robert SKLAR, *History of film*, u: *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/art/history-of-the-motion-picture> (22. VIII. 2024.)

¹⁰¹ Richard CORLISS, *The Legion of decency*, 29-30.

crkvama, ponovno prisegnuli ovakvim riječima: „Osuđujem sve nepristojne i nemoralne filmove, kao i one koji veličaju zločin ili zločince. Obecavam da ću učiniti sve što mogu kako bih ojačao javno mnijenje protiv proizvodnje nepristojnih i nemoralnih filmova te se ujedini sa svima koji se protive njima. Priznajem svoju obvezu oblikovanja ispravne savjesti u vezi s filmovima koji su opasni za moj moralni život. Obvezujem se kloniti takvih filmova. Dalje obećavam da ću se potpuno kloniti mjesta zabave koja ih redovito prikazuju.”¹⁰² Legija je vrlo ažurno služila kao veza za prijenos informacija o novim filmskim naslovima i ocjenama koje im je dao nadležni ured u Hollywoodu i to u početku prema „A-B-C“ modelu. Filmovi s ocjenom „A“ bili su moralno neupitni, oni s „B“ su bili djelomično moralno dvojbeni, a oni s ocjenom „C“ osuđeni tj. potpuno neprihvatljivi.¹⁰³

U veljači 1936. Legija je uspostavila nešto proširenije kategorije ocjenjivanja koje su dugo ostale na snazi. Ocjena „A-I“, označavala je moralno neupitan sadržaj za opću publiku, a ocjena „A-II“, moralno neupitnost za odrasle i često adolescente koji sami sebe proglašavali odraslima jer su svi stariji od dvanaest godina morali plaćati punu cijelu ulaznice. Ocjena „B“ za djelomično moralno sumnjive filmove kao i ocjena „C“ za osuđena djela koja krše zahtjeve moralnog kodeksa ureda, ostale su iste.¹⁰⁴

Godine 1938. kada je suradnja već dobro zaživjela jedan isusovac o njenoj uspješnosti piše ovako: „Privatni promatrači poput mene nemaju ništa osim pohvala za veličanstvenu suradnju proizvođača sa (zapadne) obale, i tijekom proteklih nekoliko godina Legija je odobrila 97 posto (ukupno) i 98 posto holivudskih produkcija. Procjenjujem da industrija ove godine bilježi najveći financijski uspjeh u svojoj povijesti. Filmovi se prikazuju pred punim kinima ovdje i u inozemstvu. No, ni u jednom od njih junak nije glamurozni gangster ili divlji buntovnik protiv moralnog ili građanskog zakona, niti je heroína simpatično prikazana kao ugledna prostitutka, preljubnica, nevjenčana majka ili promiskuitetna mlada žena. Najimpresivnija stvar od svih — ni jedan od filmova ne uvjerava svoju publiku da je zločin

¹⁰² Tekst prisege na engleskom jeziku: „I condemn all indecent and immoral motion pictures, and those which glorify crime or criminals. I promise to do all that I can to strengthen public opinion against the production of indecent and immoral films, and to unite with all who protest against them. I acknowledge my obligation to form a right conscience about pictures that are dangerous to my moral life. I pledge myself to remain away from them. I promise, further, to stay away altogether from places of amusement which show them as a matter of policy.“ John, MCNICHOLAS, *The legion of decency pledge (USA, 1934)*, u: Scott MACKENZIE (ur.), *Film Manifestos and Global Cinema Cultures. A Critical Anthology*, Berkeley (SAD), 2014., 492.

¹⁰³ Usp. *Isto*.

¹⁰⁴ Usp. Richard CORLISS, *The Legion of Decency*, 31.; Usp. Brad MINER, *Lost legion of decency*, u: <https://www.firstthings.com/article/2013/05/lost-legion-of-decency> (30. VIII.2024.)

romantičan, zavodjenje smiješno, čednost suluda, preljub opravdan velikom ljubavlju, ili da su tradicionalna moralna uvjerenja lažna i zastarjela.“¹⁰⁵

Ured koji je ocjenjivao i odobravao filmove bio je nadležan Haysovom uredu i djelovao pod nazivom „Administracija produkcijskog koda“¹⁰⁶ što znači da je Legija uspješno izvršila taj dio planiranih ciljeva koje smo gore naveli. Taj ured uspostavio je i kaznu od 25 000\$ za filmove koji nisu dobili odobrenje od istoga, a distribuirali su se i prikazivali.¹⁰⁷ Na čelu tog ureda bio je jedan laik – katolik sve do 1954. U kombinaciji s njegovom odlučnošću i osjetljivošću industrije na bojkote sve godine njegovog uredovanja Legija pristojnosti je uspješno vršila utjecaj na filmsku proizvodnju. Nakon te godine čelnik ureda za administraciju produkcijskog koda je smijenjen i doveden novi koji se nije baš snašao u toj ulozi.

Također 1952. Vrhovni sud SAD-a u jednoj parnici priklonio se na stranu osuđivanog filma na temelju Prvog amandmana tj. prava na slobodu govora. Uz to jačanje društvenog pluralizma, popuštanjem strogoće sa strane katolika i okretanje pozitivnijim oblicima govora i više preporukama nego zahtjevima, kodeks iz 1930.-ih više nije reprezentirao opće društveno mnijenje pa je cijeli pokret izgubio na snazi. Iako se utjecaj rada Legije pristojnosti osjećao još godinama nakon što je prestalo djelovanje prema početnim principima, čini se kako je film, taj novi neodoljivi način komunikacije, uz snažnu želju za zaradom i slavom ljudi u industriji, jednostavno razvalio moralne okvire u kojega se pokušalo staviti.¹⁰⁸ Nasljednica Legije pristojnosti je u nekom obliku, doduše pod drugim imenom, i danas prisutna u SAD-u, međutim gotovo potpuno promijenjenih struktura, zadaća, ciljeva i više-manje je postala nerelevantna za filmsku industriju. Ono što nam je od Legije ostalo je klasifikacija prikladnosti filmova za različite uzraste koje danas srećemo u obliku: G, PG, PG-13, R, NC-17.¹⁰⁹ Oznake su idućih značenja: Za sve uzraste; Preporučeno prisustvo

¹⁰⁵ Gerald B. DONNELLY, *The Motion Picture and the Legion of Decency*, 44.

¹⁰⁶ Eng. *Production code administration*

¹⁰⁷ Usp. Richard CORLISS, *The Legion of decency*, 29.

¹⁰⁸ Usp. Stephen VAUGHN, *Morality and Entertainment: The Origins of the Motion Picture Production Code*, 65.

¹⁰⁹ Klasifikacijske oznake u punom originalnom nazivu: General audiences, Parental guidance suggested, Parents strongly cautioned, Restricted, Adults only. Usp. Cenzura, u: *Filmska enciklopedija (1986-90), mrežno izdanje*, u: <https://filmska.lzmk.hr/clanak/cenzura> (30. VIII. 2024.); Usp. Brad MINER, *Lost legion of decency*, u: <https://www.firstthings.com/article/2013/05/lost-legion-of-decency> (30.VIII.2024.)

roditelja; Preporučeni strogi roditeljski nadzor – nije za djecu mlađu od 13 godina; Nije za mlađe od 17 godina, bez pratnje roditelja; Samo za odrasle.

2.3 Govor Učiteljstva o filmu kao mediju

Posljednjih sto godina Crkva je pomno pratila razvoj novih medijskih sredstava masovne komunikacije i o istima se oglašavala kroz razne dokumente, susrete i nagovore. Kako bismo dobili uvid u promišljanje Crkve o filmu kao mediju posegnut ćemo za nekim značajnim djelima Učiteljstva, prvenstveno papa i II. vatikanskog sabora s naglaskom na moralno-teološke analize i stavove.

Započinjemo enciklikom *Divini illius magistri* pape Pija XI. iz 1929. koja donosi prvi značajniji govor o kinu tj. filmu: „Više nego ikada potrebna je danas proširena i pažljiva budnost, jer su opasnosti moralnog i religijskog brodoloma veće za neiskusnu mladež. Osobito je to istinito za bezbožne i nemoralne knjige, koje se često đavolski distribuiraju po niskim cijenama; za kinematograf, koji nagomilava svakakve vrste projekcija; i sada također za radio, koji olakšava svaku vrstu komunikacije. Ova najmoćnija sredstva publiciteta, koja mogu biti od velike koristi za poučavanje i obrazovanje kada su vođena zdravim načelima, prečesto se koriste kao poticaj za zle strasti i pohlepu za dobitkom.“¹¹⁰ Iako mladi trebaju živjeti i biti dio društva, potrebno je da budu svjesni i pripremljeni, kao kršćani, protiv moralnih opasnosti i zabluda svijeta, stoga ih poziva da budu poput prvih kršćana, sudjelujući u dobrima svijeta, ali ne prihvaćajući njegove zablude.¹¹¹ Ovo je tek bio jedan sveobuhvatni govor dok će značajne analize i nauke biti pomnije razloženi u nadolazećim godinama.

2.3.1 Vigilanti cura – enciklika posvećena filmu

Iduća enciklika pape Pija XI., napisana dvije godine od osnutka Legije pristojnosti, jedinstvena je po tome što je cijela posvećena isključivo filmu kao mediju. Enciklika je usredotočena na govor o snazi i moći filma, o njegovu utjecaju na oblikovanje savjesti, o načinima djelovanja vjernika te o odlikama dobrih i loših filmova. Papa encikliku počinje

¹¹⁰ PIO XI, *Divini Illius Magistiri* (31. XII. 1929.), br. 90., u: https://www.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_31121929_divini-illius-magistri.html (30. VIII. 2024)

¹¹¹ *Isto*, 92.

pohvalom crkvenoj hijerarhiji i laicima u SAD-u koji su oformili i pokrenuli Legiju te im izražava zahvalnost jer je opažao „svakim proteklim danom žalosni napredak – *magni passus extra viam*¹¹² - filmske umjetnosti i industrije u prikazivanju grijeha i poroka.“¹¹³ Započinjući govor o filmu, najprije razjašnjava kako temeljna svrha umjetnosti „jest pomoći usavršavanju moralne osobnosti, što je čovjek, te stoga i ona sama mora biti moralna.“¹¹⁴ Primjećuje kako je film postao i neizostavna vrsta odmora i opuštanja svoj govor o značaju film započinje ovim riječima: „Rekreacija, u svojim mnogobrojnim oblicima, postala je nužnost za ljude koji rade pod iscrpljujućim uvjetima moderne industrije, ali ona mora biti dostojna racionalne prirode čovjeka i stoga mora biti moralno zdrava. Mora se uzdići na razinu pozitivnog faktora za dobro i mora nastojati pobuditi plemenite osjećaje. Narod koji se, u vrijeme odmora, prepušta zabavama koje krše pristojnost, čast ili moral, te rekreacijama koje, osobito za mlade, predstavljaju priliku za grijeh, nalazi se u velikoj opasnosti da izgubi svoju veličinu, pa čak i svoju nacionalnu moć.“¹¹⁵

2.3.1.1 Moć filma

Pio XI. prepoznaje kako film ima jednu novu razinu utjecaja i pokušava opisati što je ono što mu daje takvu moć i da stvara takvo oduševljenje. Značajan utjecaj filma na društvo i pojedinca leži upravo u njegovoj naravi. „Moć filma sastoji se u tome, da govori sredstvima žive i konkretne slike koje razum uzima s uživanjem i bez napora. Čak i najsiroviji i najprimitivniji um koji nema ni kapacitet ni želju učiniti napore nužne za apstrakciju ili deduktivno zaključivanje, biva očaran kinom. Umjesto napora koji zahtijevaju čitanje ili slušanje, postoji neprestano uživanje u nizu konkretnih, da tako kažemo, živih slika.“¹¹⁶

Prema njemu ovo navedeno još više vrijedi za tada tehnološke novine koje su donijeli tzv. zvučni filmovi, gdje prikladno sinkronizirani narativi i dijalozi značajno olakšavaju interpretaciju, a glazbena pozadina značajno pojačava doživljaj pojedinih scena kod publike.¹¹⁷ Film publici prenosi poruku na vrlo sličan način kako doživljavamo stvarnost,

¹¹² Veliki koraci, mimo puta.

¹¹³ PIO XI., *Vigilanti cura* (29. VI. 1936.), u: https://www.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_29061936_vigilanti-cura.html (14. VIII. 2024.)

¹¹⁴ *Isto.*

¹¹⁵ *Isto.*

¹¹⁶ *Isto.*

¹¹⁷ Usp. *Isto.*

vrlo neposredno, intuitivno, prije emotivno, nego intelektualno, a kako je popularan izbor razonode i opuštanja danas se često čini kako smo filmskim sadržajima kao društvo vrlo otvoreni i često neosjetljivi tj. naviknuti da sadržaji filmova prelaze granice dobrog morala. Dodajmo tome činjenicu da su distribucija filmova, serija i drugih produkcijskih oblika preselila na „male“ ekrane, televizore, računala i pametne telefone s kojima nove generacije dolaze u susret čim se rode pa je zbog toga i na naše vrijeme moguće prenijeti papino razlaganje kako je film „u svoju službu uključio luksuzne dekoracije, ugodnu glazbu, snagu realizma, svaki oblik mašte i hirova. Upravo iz tog razloga privlači i fascinira osobito mlade, adolescente, pa čak i djecu. Tako, u dobi kada se formira moralni osjećaj i kada se razvijaju pojmovi i osjećaji pravde i ispravnosti, dužnosti i obveze, te životnih ideala, film sa svojom izravnom propagandom preuzima položaj izuzetnog utjecaja.“¹¹⁸ Svakako niti u jednom dokumentu ne govori se o filmu kao nečem intrinzično zlom, već se potiče da film bude „usmjeren prema uzvišenom cilju promicanja najviših ideala i najistinitijih životnih standarda.“¹¹⁹

2.3.1.2 Moralne kvalitete filma

Enciklika donosi i konkretniji orijentir u razlučivanju moralnih odlika filmova. Najprije se naglašava kako su opće odlike koje film treba imati: moralnost sadržaja, utjecaj na oblikovanje ispravnog moralnog osjećaja te poučnost.¹²⁰ Dobri filmovi imaju sposobnost „činiti dubok moralni utjecaj na one koji ih gledaju. Osim što donose zabavu, sposobni su pobuditi plemenite ideale života, posredovati dragocjene vrijednosti, dati bolje poznavanje povijesti i ljepota domovine i ostalih zemalja, predstaviti istinu i vrline u primamljivim formama, stvoriti, ili barem poticati razumijevanje među narodima, društvenim slojevima i rasama, boriti se za pravdu i udahnuti novi život zahtjevima vrline; te pozitivno doprinijeti nastanku pravednoga društvenog poretka u svijetu.“¹²¹ Iz ovoga slijedi i imperativ koji papa stavlja pred umjetnike, da svoju vještinu podvrgnu moralnim vrednotama i da teže uzvišenom umjetničkom izričaju. S druge strane odlike i učinke loših filmova opisuje ovako: „Oni su prigode za grijeh; zavode mlade ljude na put zla glorificirajući strasti; pokazuju život pod

¹¹⁸ *Isto.*

¹¹⁹ *Isto.*

¹²⁰ *Usp. Isto.*

¹²¹ *Isto.*

lažnim svjetlom; zamračuju ideale; uništavaju čistu ljubav, bračno uvažavanje i ljubav za obitelj. Sposobni su također stvoriti predrasude među pojedincima i nerazumijevanje među narodima, društvenim slojevima pa i cijelim rasama.“¹²²

Prema enciklici velika je šteta koju takvi loši filmovi ostavljaju na dušama mladih i djece u kino dvoranama stoga papa podsjeća na Isusove riječi: „Onomu, naprotiv, tko bi sablaznio jednoga od ovih najmanjih što vjeruju u mene bilo bi bolje da mu se o vrat objesi mlinski kamen pa da potone u dubinu morsku.“ (Mt 18,6). Ključno je, međutim, da se ne svedemo samo na izbjegavanje zla, već da filmska umjetnost postane nešto više od same zabave i razonode u slobodnim trenucima tako što će s obzorom na svoju snažnu utjecajnost donositi svjetlo i biti pozitivan vodič prema dobrome. Među konkretnim prijedlozima enciklike o djelovanju katolika nalaze se ciljevi koje je imala i Legija pristojnosti, a za pojedine vjernike od najveće važnosti je onaj koji pojedinci čine samostalno dajući obećanje „da će se kloniti filmskih projekcija koje su uvredljive prema istini i kršćanskom moralu.“¹²³

2.3.2 Idealni film – nagovor predstavnicima filmske industrije

Nakon ove enciklike za razumijevanje govora o snazi film i moći njegovog utjecaja na pojedinca najznačajniji nam je govor koji je Pio XII. održao predstavnicima ljudi iz filmske industrije. U tom govoru naglašava kako privlačna snaga filma osim iz tehničkih postignuća proizlazi i iz umjetničkog elementa koji se usavršava zbog sve jače konkurencije. Vješto se prikazuju i glume svi trenuci ljudskog života, svaki napredak, pobjede i porazi, drame, nade, obična svakodnevnica ili izvanredna postignuća, potkrepljeni vještini i domišljatim predstavljanjem tema. Tako film proširuje moć klasične dramske umjetnosti.

2.3.2.1 Dinamika recepcije filma

Međutim kako bi potpuno razumjeli moć filma treba nam psihološka perspektiva koja govori o nutarnjim zakonima fascinacije ovim medijem. Stručnjaci koji se bave proučavanjem pasivnog i aktivnog utjecaja filma na gledatelje govore o učinku poistovjećivanja tj. prenošenja ega na osobu glumca pa filmski svijet doživljava kao vlastiti.

¹²² *Isto.*

¹²³ *Isto.*

Ovaj proces se uspoređuje sa stanjem sna, s razlikom što slike dolaze s ekrana, ali pobuđuju iz dubina gledateljeve svijesti slike koje su mu jasnije i draže. Događa se da se gledatelj susreće s onim što se u stvarnosti nikada nije dogodilo, ono što je možda priželjkivao ili od čega je strepio, stoga privlačnost film postaje sve veća uz češće stimuliranje takvog procesa. Posljedica toga je stalno izoštravanje psiholoških uvida i osjetljivosti kod redatelja kako bi, na dobro ili loše, dali filmu najučinkovitiju razinu utjecaja na gledatelje.¹²⁴

„Naime, unutarnji dinamizmi gledateljevog ega, u dubinama njegove prirode, podsvijesti i nesvjesnog uma, mogu ga tako odvesti u područje svjetla, plemenitog i lijepog, jednako kao što ga mogu dovesti pod vlast tame i izopačenosti, na milost i nemilost snažnim i nekontroliranim instinktima, ovisno o tome hoće li film isticati i pobuditi osobine jednog ili drugog područja, te usmjeriti na njih pažnju, želje i psihičke impulse. Ljudska priroda je takva da gledatelji ne posjeduju ili ne zadržavaju uvijek duhovnu energiju, unutarnju odvojenost, a često ni snagu volje da se odupru zavodljivim sugestijama, i tako sposobnost da se kontroliraju i usmjere.“¹²⁵

Nadalje, privlačnosti filma leži u slobodnoj i osobnoj interpretaciji gledatelja te njegovoj sposobnosti da anticipira daljnji razvoj radnje. Redatelji koriste ovu psihološku dinamiku kroz suptilne pokrete i sugestije, koje povećavaju angažiranost i fascinaciju gledatelja koji onda doživljavaju užitek iz predviđanja i osobne interpretacije događaja na ekranu. Dakle, film koristi tradicionalne pripovjedačke tehnike za zadržavanje pažnje, dok istovremeno stvara prostor za gledateljevu vlastitu imaginaciju i psihološki angažman.

2.3.2.2 Tri relacije idealnog filma

Zbog takve moći da utječe na mase i pojedince, na javno mnijenje, na moralne principe, Pio XII. tvrdi da je na civilnim i crkvenim institucijama i savjesnim grupama pojedinaca odgovornost usmjeravanja filmske industrije¹²⁶ i pita se „kako može instrument, u sebi toliko plemenit, a toliko sposoban uzdignuti ili degradirati čovjeka, i tako brz da proizvede dobro ili da širi zlo, biti prepušten samom sebi, ili ovisan o čisto ekonomskim

¹²⁴Usp. PIO XII, *The Ideal Film. Exhortations to representatives of the world of the cinema* (21. VI. 1955.), u: https://www.vatican.va/content/pius-xii/en/apost_exhortations/documents/hf_p-xii_exh_25101955_ideal-film.html (29. VIII. 2024.)

¹²⁵ *Isto.*

¹²⁶ Usp. *Isto.*

interesima“¹²⁷. Kako bi potaknuo producente i redatelje kojima se obraćao uobličio je govor o tome kakav film treba biti. Zato opisuje kako se idealan film odnosi prema subjektu, objektu i društvu. Ovako opisuje svaki pojedini odnos filma:

1. Odnos prema subjektu tj. gledatelju: Nekoliko je kvaliteta koje čine idealan film u ovome smislu. Najprije, posvemašnje poštovanje prema čovjeku i njegovu dostojanstvu, koje proizlazi iz njegove naravi i sličnosti sa Stvoriteljem. Tako film treba pomoći čovjeku da posvješćuje svoje dostojanstvo. Potom, gledatelju treba pristupati s razumijevanjem, osjetljivošću za njegovu dob. Zatim, dovesti ga do ispunjenja nekih čistih i zdravih želja, stvarajući katarzična iskustva, a gledatelj ima pravo očekivati da se ispuni ono što film obećava (npr. povijesni film obećava istinite činjenice). Na koncu, film „mora odgovarati dužnosti kao svojstvenoj prirodi ljudske osobe, a posebno ljudskog duha. Od trenutka kada se njegov razum probudi pa sve dok se ne ugasi, čovjek ima predodžbu o svakoj pojedinačnoj dužnosti koju treba ispuniti, na čijem početku, kao temelj svih, leži dužnost da pravilno raspolaže sobom, tj. u skladu s jasnim mislima i osjećajima, razumijevanjem i savješću. Osnovno usmjerenje prema takvom cilju čovjek izvodi iz razmatranja svoje vlastite prirode, iz učenja drugih, iz Božje riječi upućene ljudima. Odvojiti ga od tog načela značilo bi učiniti ga nesposobnim da svoju temeljnu misiju dovede do kraja...“¹²⁸ Idealan film mu treba biti od pomoću u održavanju i pokretanju vlastitog izražaja u ispravnome i dobrome.

2. Odnos prema objektu tj. sadržaju ili temi filma: S moralne strane ovdje nam je bitan govor o prikazu zla u tzv. idealnom filmu. Radi se distinkcija, jedno je priznati i prikazati da zlo poput pohlepe, nevjere, nepravde itd., ima značajnu ulogu u ljudskom životu i tražiti odgovor na njega kroz zdravo promišljanje i religiju, a potpuno drugo učiniti od njega spektakl i zabavu. Neki umjetnici često koriste zlo kao osnovu za umjetničku inspiraciju i dramski interes, čak kako bi stvorili „tamnu scensku pozadinu“ za dobro, koje će onda jače zasjati u kontrastu.¹²⁹ „Idealni film može prikazivati zlo, grijeh i korupciju; ali neka to čini s ozbiljnom namjerom i na primjeren način, tako da njegovo gledanje može pomoći produbiti spoznaju o životu i čovjeku te poboljšati i uzdići dušu. Stoga bi se idealni film trebao kloniti bilo kakvog oblika apologije, a kamoli veličanja zla, i trebao bi prikazati njegovu osudu kroz

¹²⁷ *Isto.*

¹²⁸ *Isto.*

¹²⁹ *Usp. Isto.*

cijeli tijek filma, a ne samo na kraju; često bi to bilo prekasno, tj. nakon što je gledatelj već zaveden i zarobljen zlim poticajima.“¹³⁰

3. Odnos prema društvu: Svojim snažnim utjecajem film utječe na izgradnju zajednice i općega dobra ili pak na njezinu degradaciju. Tri su instance djelovanja filma, na obitelj, državu i Crkvu. Idealan film ukazuje na smislenost naravnih nagnuća i potiče izgradnju zajednice kroz te tri instance prikazujući njihovu neizmjernu važnost za zajednički život u vidu domoljublja, ljubavi prema obitelji i Crkvi. Kao što je prije rečeno i ovdje nije problem u prikazu zla i mana, već ako se ne odvajaju grešni čini ljudi od institucija ili službe koju vrše, i tako prouzrokuje negativan stav prema bilo koje tri instance, što je dugoročno društveno pogubno.¹³¹

2.3.3 Miranda Prorsus

Enciklika *Miranda Prorsus*, o filmu, radiju i televiziji, istoga pape više je usmjerena na širinu odgovornosti za oblikovanje savjesti, dok su prije analizirani dokumenti opisivali više dubinu problematike filma i njegovog utjecaja na oblikovanje savjesti. Odgoj savjesti zadaća je i pojedinaca i zajednice u svakom njezinom vidiku, pogotovo prema onima koji najviše uče od okoline, a to su djeca i mladež. Kao opći orijentir ovdje se govori o „idealnom filmu“ koji nikad ne smije ignorirati ili biti suprotan ljudskom dostojanstvu, čednosti obiteljskog okruženja, svetosti života, Crkvi Isusa Krista, te ljudskim i građanskim udruženjima tj. zajednicama. A što se tiče dosega odgovornosti govori se na idući način.

Filmski kritičari, koji su katolici, trebaju paziti kako predstavljaju loše filmove u svojim kritikama, da ne zavode one koji od njih žele biti pouzdano informirani. Gledatelju su odgovorni pomno birati, jer svaki put kad kupuju karte za dobar ili loš film kao da ubacuju glasački listić u korist toga filma. Osim osobne odgovornosti gledatelja tu je i odgovornost vlasnika kino dvorana i distributera filma i oni bi, ako se diče katoličkim imenom, trebali birati na tragu „idealnog filma“. Glumci također imaju odgovornost i trebali bi uskratiti svoje talente za uloge u filmovima lošeg morala. Najveća je odgovornost i dalje na producentima i redateljima, koje potiče da svjesno ulažu novac i talente u dobru produkciju te da se pouče

¹³⁰ *Isto.*

¹³¹ *Usp. Isto.*

dobro o Evanđeoskom nauku, sreći i kreposti, žalosti i grijehu, duši i tijelu, socijalnim problemima i ljudskim željama što u njima treba pobuditi polet za produkciju dijela trajne vrijednosti.¹³²

2.3.4 Koncilski oci o filmu

Crkva je u nadolazećim godinama, više-manje govorila o filmu u smjeru koji je zadao Pio XI. u enciklici *Vigilanti cura* pa, iako postoji još niz dokumenata koje izlažu nauk i pastoralne smjernice vezane uz utjecaj filmsku umjetnosti na čovjeka, zaokružiti ćemo ovaj pregled s dekretom *Inter mirifica* II. vatikanskog sabora.

Dekret govori o dužnosti odgovornih osoba da budu upoznati s moralnim redom i da ih u svakoj vrsti medija vjerno provode u djelo, tako da se istina ne promijeni i ne izvrće, pogotovo jer su neka medijska sredstva toliko utjecajna da, pogotovo neiskusnima, može biti teško kritički sagledati sadržaj i odbaciti ga, ako je loš.¹³³ „Koncil izjavljuje da se svi imaju apsolutno držati primata objektivnog moralnog reda, jer on jedini nadilazi i svodi u pravilan odnos svaki drugi ljudski red, ne izuzevši ni red umjetnosti“¹³⁴, jer jedino moralni red obuhvaća čovjeka u punini njegove prirode i, ako mu je vjeran, vodi ga do blaženstva. Prikazivanje moralnog zla može pomoći boljem poznavanju čovjeka i ljepšem sjaju istine, ali sve uvijek treba biti vođeno moralnim zakonom „da se ne bi dušama nanijelo više štete nego koristi, pogotovo, ako je riječ o stvarima koje zahtijevaju dužno poštovanje ili koje čovjeka ranjena istočnim grijehom lakše podražuju na zle strasti.“¹³⁵

Velika je dužnost ljudi da u pravdi i ljubavi paze na to kakvo javno mnijenje stvaraju, da izbjegnu pogodovanje lošim načinima komunikacije i uzrokovanje duhovne štete. S druge strane dužnost je onih koji primaju informacije da pravovremeno steknu sigurnost suda o stvarima savjetujući se s kompetentnim autoritetom i brinući se o ispravnom oblikovanju vlastite savjesti kako bi lakše razlučivali i podržavali dobre utjecaje. Roditelji trebaju bdjeti

¹³² Usp. PIO XII., *Miranda prorsus. Encyclical letter on motion pictures, radio and television* (8. IX. 1957.) u: https://www.vatican.va/content/pius-xii/en/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_08091957_miranda-prorsus.html (29.8.2024.)

¹³³ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Inter mirifica. Dekret o sredstvima društvenoga priopćivanja* (4. XII. 1963.), u: *Dokumenti*, Zagreb, 1986., br. 4.

¹³⁴ *Isto*, br. 6.

¹³⁵ *Isto*, br. 7.

da se u obiteljskom domu ne nalazi ili ne prikazuje ono što vrijeda vjeru i moral.

Koncilski oci potiču suradnju kritičara, pojedinih kina, producenata i distributera u proizvodnji i promociji filmova koje odlikuje istinska zabava, kultura i umjetnost, a uz to određuju uspostavu nacionalnih ureda za medije kako bi isti pomagali ispravnom oblikovanju savjesti i koordinirali dobre pothvate katolika. Na katolicima je upotrebljavati sva sredstva na dobro da poput soli začine svijet i poput svjetla ga obasjaju, dok je zadatak pogotovo onih koji upravljaju medijima da ih usmjere na dobro čovječanstva jer njegova sudbina sve više ovisi o ispravnoj upotrebi medijskih sredstava.¹³⁶

2.3.5 Hrvatska biskupska konferencija o filmu

Razne biskupske konferencije su na sličan način govorile o istim stvarima, o općoj i pojedinačnoj odgovornosti, o izbjegavanju lošega i poticanju dobrog filma, stoga ćemo zaključiti ova analizu Učiteljstva o filmskoj umjetnosti uz promišljanje Hrvatske biskupske konferencije u dokumentu *Crkva i mediji* iz 2006. godine. Biskupi uočavaju kako „film ima velik utjecaj na suvremeni život, posebno na odgoj, širenje znanosti i kulturno uzdizanje, a neosporna mu je i rekreacijska uloga.“¹³⁷ Stoga je potrebno na neki prikladan način kritički vrednovati filmsku proizvodnju „kako bi se vjernicima i svim ljudima dobre volje pomoglo u ispravnom odabiru onoga što je najbolje s pedagoškog, moralnog i vjerskog gledišta. Zato je nužno ustanoviti odgovarajuće tijelo za ocjenjivanje filmske produkcije pod estetskim i moralno-odgojnim vidom.“¹³⁸ Ovime su se zapravo ukazali na zahtjeve koncilskih otaca i prijašnjih papa koji su zahtijevali od biskupa uspostave institucija na čelu s kompetentnim ljudima.

Sve što smo prikazali pokazatelj je velikog značaja oblikovanja savjesti svih koji sudjeluju u proizvodnji i konzumaciji filmova, serija i ostalih formata filmske industrije. Iako je briga oko dobrog filma zahtjevan i slojevit proces u njemu je neophodna jedino ispravno, istinito i jasno oblikovana savjest pojedinaca. Ispravna savjest vodi u puninu onoga što znači biti čovjek i kršćanin tj. do blaženstva, što je naša osnovna briga. Brinući se o tome

¹³⁶ Usp. *Isto*, br. 9-10; 14; 21; 24.

¹³⁷ HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Crkva i mediji*, Zagreb, 2006., 16.

¹³⁸ *Isto*.

pospješujemo i istinski napredak čovječanstva na ovozemaljskom hodočašću prema vječnosti.

2.4 Princip cjelovitog dobra – primjena na moralnu analizu filma

Tematika filmske umjetnosti, filozofsko-teološki, aktualna je i danas. Kod nekih suvremenih teologa može se naići na promišljanja o filmu iz perspektive moralne teologije, o njegovom utjecaju na oblikovanje savjesti i sl. Jedan od takvih primjera suvremene publikacije na temu filmske umjetnosti jest primjena tzv. principa cjelovitog dobra na temu.

Često se zna čuti, kao preporuka, rečenica „ovo je dobar film“. Vrlo rijetko se ovdje misli na moralnu dimenziju, već se više želi reći da je bio zabavan, poučan, umjetnički izvrstan ili pak da je vrijedio vremena. Kako bismo pristupili primjeni ovog principa na film najprije ćemo nešto reći o njemu, iako nam je dosta toga već poznato iz razlaganja u prvom dijelu rada, pogotovo u dijelu o izvorima moralnosti. Naime, princip cjelovitog dobra obično glasi ovako: „Dobro je iz cjelovitog uzroka, a loše (zlo) iz bilokakvog defekta.“¹³⁹

U filozofskom smislu, ali i u moralnoj teologiji, dobrim nazivamo ono što nema defekta tj. kad ništa od onoga što treba biti, ne nedostaje. „Dobro“ filozofski i teološki možemo promatrati u tri vrste: metafizičko, fizičko i moralno. Dat ćemo primjer za svaku od tih vrsta. Postojati je metafizičko dobro. Za neko biće fizičko je dobro imati sve dijelove koji su mu vlastiti, npr. čovjeku je fizičko dobro imati sve prste na rukama. Uzmimo za primjer pticu koja nema krila, odmah je jasno da je pretrpjela neko fizičko zlo. Samo taj jedan nedostatak njenih krila, koja bi trebala biti tu jer su dio naravi njezina bića, čini je lošom i necjelovitom u smislu fizičkog dobra. U svakodnevnom govoru ćemo to vrlo spontano primijeniti kad nekoj stvari kojom se koristimo fali neka dimenzija njenog bića. Tako ćemo recimo za računalo reći da je loše, pokvareno ili da ne valja, ako se samo od sebe gasi i ne može biti korišteno sukladno vlastitoj naravi.¹⁴⁰ Primijenimo li ovaj princip na moralno dobro zapravo govorimo da tri izvora moralnosti uvijek moraju biti dobra kako bi rezultirala moralno dobrim činom tj. objekt čina, okolnosti i svrha (namjera) trebaju biti dobri, inače,

¹³⁹ *Bonum est ex integra causa, malum ex quolibet defectu*. Princip se nalazi u dijelu koje se pripisivalo Dioniziju Areopagiti, a ušao je u srednjovjekovnu teološku misao i postao opće prihvaćen.

Usp. Chad RIPPERGER, *Principle of the integral good*, Middletown (USA), 2018., 1.

¹⁴⁰ Usp. *Isto*, 2-5.

ako je bilo koji od tri izvora zao, cijeli čin postaje zao. O tome smo već govorili u drugom poglavlju, ali najjasnije se to vidi kroz princip „cilj ne opravdava sredstva“, koji proizlazi iz principa cjelovitog dobra. Uzet ćemo ekstremni primjer kako bismo to lakše dočarali. Neki čovjek namjerava ubiti drugog čovjeka jer je on teško hoda i stalno je u bolovima. Bez obzira na njegovu namjeru da učini dobro, ubojstvo tog čovjeka, iz tog razloga, je potpuno neopravdano. Isto tako nije opravdano ukrasti od jednog čovjeka da bismo isplatili plaću drugome.¹⁴¹

Konkretno kod filmske umjetnosti ovaj princip možemo upotrijebiti za analizu u vidu ljepote i umjetničke izvedbe te moralnosti. Nas će ovdje zanimati ovo drugo, analiza moralnosti filma, tj. odgovor na pitanje kada je film moralno dobar. „Film svojim tehničkim umijećem i određenim elementima ljepote može utjecati na emocije ljudi, ali to nije konačni cilj filma. On je zakonito sredstvo i treba ga koristiti kako bi se ljude dovelo do istine, ali istina, koja je dobro intelekta, i krepost su prava istinska dobra bilo koje prave umjetnosti.“¹⁴² Bez jednog od ta dva dobra koja su vlastita umjetnosti, film ne može biti dobar. Dakle, da bi bio cjelovito dobar kao umjetnička cjelina ne smije zakazati u moralnom smislu. Pojedini čini od kojih je film moraju biti moralno dobri prema principu cjelovitog dobra, kako bi i sam film bio dobar prema istom principu. Zbog toga ćemo progovoriti o činima koji mogu tj. ne mogu biti simulirani.

Neki nemoralni čini mogu se odglumiti bez da se pritom stvarno izvode ti nemoralni čini, tj. može ih se simulirati bez da je objekt čina zao. Takvi su čini recimo ubojstvo, laž, krađa, prevara, i mnogi drugi nemoralni čini i ponašanja. U slučaju da se ubojstvo u filmu dogodilo u realnosti u studiju i da je taj čovjek zaista mrtav teško da bi itko nazvao takav film dobrim. Jednako tako, niti će glumac učiniti nemoralan čin, ako simulira ubojstvo, niti će film zbog toga postati loš.

Drugačije je sa nemoralnim činima koji se ne po svojoj naravi ne mogu simulirati tj. potrebno je da glumac na snimanju stvarno učini taj nemoralni čin. Takvi su primjerice nečednost, nagost, eksplicitni prikazi bluda, profanacije Božjeg imena, psovke i tome slično. U tom slučaju moralni objekt čina je zao pa je i cijeli čin u sebi zao. To pak čini da filmu fali ono što bi mu trebalo biti vlastito, krepost i istina, pa postaje moralno korumpiran tj. loš.

¹⁴¹ Usp. *Isto*, 10-13.

¹⁴² *Isto*, 28.

Dakle, film se kao cjelovito djelo, ne može smatrati dobrim, ako je sastavljen od moralno zlih čina.¹⁴³

Odgovornost i ubrojivost loših čina koji se ne mogu simulirati odnosi se na one koji stvaraju filmove, pišu scenarije, pogotovo na glumce koji direktno izvode nemoralne čine. Također su odgovorni i gledatelji koji, znajući da film nije moralno dobar tj. sadrži moralno zle čine, ipak odlučuju gledati ga. Gledatelji bi se stoga trebali upoznati s onim što će gledati, pomno birati i izbjegavati filmove koji će štetiti oblikovanju njihove savjesti i po kojima će imati udjela u tuđem nemoralu počinjenom u studiju, čak i u vidu promicanja sablazni.¹⁴⁴

Ukoliko je tome tako, da nemoralni čini koji se ne mogu simulirati mogu učiniti film moralno lošim, mnogi bi rekli da je onda nemoguće stvarati realne filmove. Međutim u tome upravo leži vještina umjetnika da dočaraju zla, strahote i patnje bez da pribjegu upotrebi nemoralnih čina koje se ne može simulirati, već da svoju vještinu iskoriste na istinski dobar način potpomažući oblikovanje ispravne savjesti gledatelja.¹⁴⁵ Naše društvo potrebno je umjetnika koji potpomažu rast osobe i društva, potrebno je odgojne dimenzije umjetnosti. Čovječanstvo od umjetničkog djela očekuje novo svijetlo ljepote koje će obasjati vlastite živote. Svako lijepo i istinski vrijedno umjetničko djelo obogaćuje kulturu i pospješuje opće dobro. Umjetnik, svjestan svoje odgovornosti, treba se paziti da ne potpadne pod iskušenje slave, popularnosti ili probitka,¹⁴⁶ već da njegova umjetnost „pomogne u potvrđivanju one prave ljepote koja će, kao odsjaj Duha Božjega, preobraziti materiju, otvarajući ljudsku dušu za osjećaj vječnosti.”¹⁴⁷

¹⁴³ Usp. *Isto*, 28-29.

¹⁴⁴ „Sablazan je neispravna riječ ili čin, koji drugomu daje prigodu da duhovno strada (padne u grijeh).” Usp. Dominic M. PRÜMMER, *Handbook of moral theology*, 102.

¹⁴⁵ Usp. *Isto*, 30.

¹⁴⁶ Usp. *Pismo pape Ivana Pavla II. umjetnicima*, Zagreb, 2004., br. 4, 14.

¹⁴⁷ *Isto*, br. 16.

Zaključak

Ovim radom predstavili smo problematiku oblikovanja savjesti i problematiku aspekata filmske umjetnosti promatranih pod moralno-teološkim vidom. Ukazali smo na poveznicu između filma i savjesti osobe. Čovjek je biće obdareno razumom i voljom, stoga ima odgovornost promišljeno hodati ovom zemljom i birati ono što ga vodi ispunjenju njegovih najdubljih čežnji.

Vidjeli smo kako savjest u tom smislu igra značajnu ulogu te da fenomen savjesti, intelektualno i praktično, zahvaća interes ljudi kroz sva vremenska razdoblja. Objasnili smo što savjest jest, na kojim temeljima počiva i kako se ispoljava. Pokazali smo odakle obveza slijedenja savjesti i kada je treba slijediti. Jednako smo pokazali i za obvezu oblikovanja savjesti. Razlaganjem teološkog nauka o savjesti postavili smo temelje za razumijevanje drugog dijela rada kojim smo obradili glavnu temu ovog rada.

Povijesnim pregledom i primjerom katoličkog djelovanja kroz Legiju pristojnosti u SAD-u dali smo kontekst rasprave o moralnosti filma, koja je u stopu pratila razvoj filmske industrije. Katolički nauk predstavili smo kroz značajne dokumente i utvrdili kako film ima veliku moć utjecaja na pojedinca, a pogotovo na djecu i mladež. Iz te spoznaje dolaze i zahtjevi Učiteljstva koje možemo svesti na dva: rad oko oblikovanja vlastite savjesti i aktivno sudjelovanje u promociji proizvodnje dobrih filmova. Obje stvari traže od nas budnost i odricanje od onih filmova koji nas ne vode u istinu i dobro.

Ova tema vrlo je aktualna u današnjem konzumerističkom vremenu koji i filmsku umjetnost svodi na proizvod koji traži masu potrošača. Iako se često čini da filmovi pružaju samo odmor ili razonodu, oni sa sobom donose puno više. Kako bismo mogli ispravno razlučivati dobro od lošega u filmu moramo se odazvati na riječi Crkve. Ona nas zove da učimo što je istina, što je istinsko dobro, i da spoznato provodimo u djelo, za svoje dobro i dobro čitavog čovječanstva.

Literatura

a) Crkveni dokumenti

1. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Dignitatis humanae. Deklaracija o vjerskoj slobodi.* (7.XII. 1965.), u: *Dokumenti*, Zagreb, 1986.
2. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu* (7. X. 1965.), u: *Dokumenti*, Zagreb, 1986.
3. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Inter mirifica. Dekret o sredstvima društvenoga priopćivanja* (4. XII. 1963.), u: *Dokumenti*, Zagreb, 1986.
4. HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Crkva i mediji*, Zagreb, 2006.
5. IVAN PAVAO II., *Veritatis splendor – Sjaj istine* (6. VIII. 1993.), Zagreb, 2008.
6. *Katekizam Katoličke Crkve*, Zagreb, 2016.
7. PIO XI, *Divini Illius Magistiri* (31. XII. 1929.), u: https://www.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_31121929_divini-illius-magistri.html (30. VIII. 2024.)
8. PIO XI., *Vigilanti cura* (29. VI. 1936.), u: https://www.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_29061936_vigilanti-cura.html (14.VIII.2024.)
9. PIO XII., *The Ideal Film. Exortations to representatives of the world of the cinema* (21. VI. 1955.), u: https://www.vatican.va/content/pius-xii/en/apost_exhortations/documents/hf_p-xii_exh_25101955_ideal-film.html (29.8.2024.)
10. PIO XII., *Miranda prorsus. Encyclical letter on motion pictures, radio and television* (8. IX. 1957.), u: https://www.vatican.va/content/pius-xii/en/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_08091957_miranda-prorsus.html (29.8.2024.)
11. *Pismo pape Ivana Pavla II. umjetnicima*, Zagreb, 2004.

b) Knjige i članci

1. AKVINSKI, Toma, *Summa Theologiae*, pars I; I-II, u: <https://www.newadvent.org/summa/> (30. VIII. 2024.)

2. COOK, David A. - SKLAR, Robert, History of film, u: *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/art/history-of-the-motion-picture> (22. VIII. 2024.)
3. DUDA, Bonaventura, Savjest u Bibliji, u: *Bogoslovska smotra* 47 (1977.) 2-3, 154-182.
4. DUGANDŽIĆ, Ivan, Pavlov moralni nauk, u: *Bogoslovska smotra* 82 (2012.) 3, 589-616.
5. CORLISS, Richard, The Legion of decency, u: *Film Comment*, 4 (1968.) 4 , 24-59.
6. DONNELLY, Gerald B., The Motion Picture and the Legion of Decency, u: *The Public Opinion Quarterly*, 2 (1938) 1, 42-44.
7. *Filmska enciklopedija (1986-90), mrežno izdanje.*, u: <https://filmska.lzmk.hr/> (30. 8. 2024.)
8. FUČEK, Ivan, *Osoba – Savjest*, Split, 2003.
9. HÄRING, Bernhard, *Kristov zakon I.*, Zagreb, 1973.
10. MCNICHOLAS, John, The legion of decency pledge (USA, 1934), u: Scott MACKENZIE (ur.), *Film Manifestos and Global Cinema Cultures. A Critical Anthology*, Berkeley (SAD), 2014.
11. MINER, Brad, *Lost legion of decency*, u: <https://www.firstthings.com/article/2013/05/lost-legion-of-decency> (30.VIII.2024.)
12. PINCKAERS, Servais, *The sources of christian ethics*, Edinburgh (Škotska), 2001.
13. PRÜMMER, Dominic M., *Handbook of moral theology*, Cork (Irska), 1954.
14. RIPPERGER, Chad, *Introduction to the science of the mental health*, Lexington (SAD), 2018.
15. RIPPERGER, Chad, *Principle of the integral good*, Middletown (SAD), 2018.
16. ŠUŠTAR, Alojzij *Sloboda savjesti*, Zagreb, 1982.
17. VALKOVIĆ, Marijan, Savjest u moralnoj teologiji, u: *Bogoslovska smotra* 47 (1977) 2-3, 181-199.
18. VAUGHN, Stephen, Morality and Entertainment: The Origins of the Motion Picture Production Code, u: *The Journal of American History*, 77 (1990.) 1, 39-65.
19. ŽIVKOVIĆ, Andrija, *Osnovno moralno bogoslovlje*, Zagreb, 1938.